

ՏԱՃԱՏ Ծ. ՎՐԴ. ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԻ
ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Համաձայն Հայ Աստուածաբանական
Մտածողության

Հրատարակություն Արեւմտեան Թեմի Առաջնորդության
Պըրպէնք

2023

ՄՐՏԻ ԽՕՍՔ

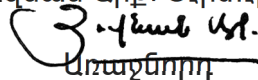
Եկեղեցւոյ Առաքելութիւնը հաւասարապէս կ'ընթացայ վկայութեամբ, բերանացի քարոզութեամբ եւ գրաւոր աշխատանքներով:

Այս իրականութիւնը նկատի ունենալով, մենք միշտ քաջալերած եւ հովանաւորած ենք հոգեւոր եւ եկեղեցական բովանդակութիւն ունեցող աշխատանքները եւ անոնց հրատարակութիւնը՝ նպաստելու համար մեր հաւատացեալներու Հաւատքի աւելի ծանօթացման, զարգացման եւ ամրապնդումին, ինչպէս նաեւ անոնց հոգեւոր ապրումին:

Այս տեսակէտով, միշտ գնահատած եւ հովանաւորած ենք Հոգշն. Տաճատ Ծ. Վրդ. Եարտըմեանին պատրաստած հոգեւոր, եկեղեցական, աստուածաշնչական, աստուածաբանական եւ Հայ կրօնական պատմութեան վերաբերող երախտարժան աշխատանքները:

Անկասկած, Հայր Սուրբի ներկայ հատորին ընթերցումը, որ կը վերաբերի «Ապաշխարութեան եւ Խոստովանանքի աստուածաբանական բովանդակութիւնը» նիւթին, հաւասարապէս պիտի լուսաւորէ մեր եկեղեցականները եւ հաւատացեալները՝ աւելի յստակ նշմարելու «Մարդ-Աստուած յարաբերութեան» ճամբան: Կը թելադրենք, որ ընթերցողները ժամանակ տրամադրեն գրքին բովանդակութիւնը ուշի-ուշով կարդալու եւ քիչ մը աւելի խորանալու իրենց Քրիստոնէական Հաւատքին եւ ծանօթացումին մէջ:

Յովնան Արք. Տէրտէրեան

Սրբազանորդ

Սիացեալ Նահանգներու
Արեւմտեան Թեմին

ՄՈՒՏՔ

«Այս աղերսական ողբերգութեան սկիզբը՝
ես հաւատքին շէնքը պիտի կառուցանեմ»:

ՍԲ. ԳՐՈԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ
(Մատեան Ողբերգութեան,
Անթիլիաս, 1970,
Բան Ժ. ք., էջ 61,
թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի)

Ո՞րն է այս աշխատանքի տիրապետող թեման:

Քրիստոնէական ամբողջ մտածողութեան մէջ, մարդս կը գտնուի Աստուծոյ «Սրբութեան» դիմաց: Այդ Սրբութիւնն է, որ մարդուս կեանքին կու տայ իսկական նշանակութիւն, բարոյական մակարդակ եւ յարաբերելու կարելիութիւն այդ «Սրբութեան» հետ:

Համաձայն Քրիստոնէական աստուածաբանութեան, Աստուծոյ հետ այս յարաբերութիւնն է, որ կը ճշտէ մարդուս բարոյական բովանդակութիւնը, մարդուս կեանքին արժէքը եւ նշանակութիւնը՝ տիեզերական բովանդակ իրականութեան մէջ:

Եւ սակայն՝ մարդս, իր տկարութեամբ գործած արարքներով (մտածումով, խօսքով եւ գործով) պարբերաբար կը հեռանայ Աստուծմէ եւ կը դժուարի պահպանել այդ մտերիմ կապը եւ յարաբերութիւնը Աստուծոյ հետ:

Հոս է, որ մարդուս եւ Աստուծոյ փոխյարաբերութեան մէջէն կը դիտուի մարդ արարածին «մեղանջում»ին, «անկում»ին եւ «Աստուծմէ հեռացում»ին վիճակը:

Աստուծոյ «Սրբութիւնը» եւ մարդուս «մեղանջակա-
նութիւնը» դէմ դիմաց են: Նարեկացին լաւ կը ճանչնայ
այս իրականութիւնը՝ երբ կ'ըսէ.- «Դուն ստեղծիչն ես եւ
ես կաւ» (ՍԲ. ԳՐՈԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Մատեան Ողբերգու-
թեան, Անթիլիաս, 1970, Բան Բ. ք., էջ 32, թրգմ. Թորգոմ
Եպս Գուշակեանի):

Մարդկային այս համայնական իրականության դիմաց գտնուելով՝ Սբ. Գրիգոր Նարեկացին կ'ընդլայնէ իր խոհերը եւ կ'արտայայտուի բաղդատական ուժեղ համեմատութիւններով.-

«Եթէ լիճ մը ամբողջ մելանի փոխեն եւ դաշտերը իրենց ընդարձակութեամբ թուղթի նման փռեն-տարածեն եւ եղէգի շամբերն ու անտառները գրիչի վերածեն, պիտի չկարենամ իմ բազմաթիւ անօրէնութիւններու նոյնիսկ մէկ մասը գրի առնել: Նմանապէս, եթէ Լիբանանի մայրիները իրարու զօդելով կշիռքի լծակ եւ նժար շինեն եւ Արարատ Լեռը՝ իբր կշռաքար իր ամբողջ բարձրութեամբ (մեծութեամբ) նժարներէն մէկուն վրայ գետեղեն, կարելի պիտի չըլլայ վերցնել իմ մեղքերու ծանրութիւնը» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան Թ. ա., էջ 58, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի: Բնագիրը տե՛ս Մատեան Ողբերգութեան, Երեւան, 1985, Բան Թ. ա., էջ 277, աշխատասիրութիւն Պ. Ս. Խաչատրեանի եւ Ա. Ա. Ղազինեանի):

Պօղոս Առաքեալ, լաւատեղեակ ըլլալով մարդկային «մեղանշականութեան», պիտի ըսեր.- «Բոլորը մեղանշեցին եւ Աստուծոյ փառքէն զրկուած կը մնան» (Հռոմայեցի Գ. 23), աւելցնելով միաժամանակ թէ «Մեղքին վարձատրութիւնը մահ է, մինչ Աստուած, իբր ձրի պարգեւ, Յաւիտենական Կեանք կու տայ մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի միջոցով» (Հռոմայեցի Զ. 23):

Նարեկացի Սուրբը, շունչ կ'առնէ Քրիստոսի աստուածային ներկայութենէն եւ յուսալից կը գրէ.- «Հոգի առած՝ ինքզինքս պիտի գտնեմ, պիտի կանգնիմ, ոտքի պիտի ելլեմ անկենդան կորուստի մէջէն՝ օժանդակութեամբ Քրիստոսի ձեռքին» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան Ժ. բ., էջ 61, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի):

Ուրեմն, «Մեղքը» մարդս կը հեռացնէ Աստուծմէ: «Մեղքը» Աստուծոյ բացակայութիւնը կը բացայայտէ՝ կը մատնանշէ: «Մեղքը» մարդու հոգիին վերքն է: Ինչպէս աղտոտ վերքը չի՛ բուժուիր առանց մաքրուելու,

նոյնն է պարագան մեղքերով աղտոտած մարդկային հոգիին:

Ըսուեցաւ թէ «Աստուած, իբր ձրի պարգեւ, Յաւիտենական Կեանք կու տայ՝ Յիսուս Քրիստոսի միջոցով» (Հռոմայեցի Զ. 23):

Ահաւասիկ հոս է բանալին «մարդուս մեղանչականութիւնը» եւ մարդուս հանդէպ Աստուծոյ Սէրը եւ Անոր ներողամտութիւնը հասկնալու տեսակետէն:

Հետեւաբար, սեղմ ձեւով ըսուած, այս աշխատանքին տիրապետող թեման ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ «մարդուս մեղանչական կեանք»ին, անոր «դէպի Աստուած վերադարձի»ն եւ Եկեղեցւոյ միջոցով «հեգեպէս բժշկուելու» անհրաժեշտ քայլին եւ ընթացքի մասին:

«ԽՈՐՀՈՒՐԴ»Ը

ԵՒ

ԱՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Քանի որ, «Ապաշխարութիւն»ը եւ «Խոստովանանք»ը Հայ Առաքելական Եկեղեցիին եւ բոլոր Ուղղափառ Եկեղեցիներուն, ինչպէս նաեւ Հռոմէական Եկեղեցւոյ կողմէ ընդունուած եւ կիրարկուած «Եօթը Խորհուրդներ»էն մէկն է, հարկ կը տեսնենք արագ նկատուձով մը անդրադառնալ «ԽՈՐՀՈՒՐԴ» (անգլ. Sacrament) եզրի եկեղեցական եւ աստուածաբանական նշանակութեան, որպէսզի կարելիին չափ խոր ընկալուի նշանակութիւնը եւ կարեւորութիւնը Ապաշխարութեան Խորհուրդին կամ Խոստովանանքին:

Հայերէն Լեզուի մէջ կիրարկուած «խորհուրդ» բառը ունի տարբեր նշանակութիւնները.-

- 1) Թելադրանք, միտք, գաղափար,
- 2) Խրատ, յորդոր,
- 3) Թաղային կամ քաղաքական ժողով, վարչական մարմին, համախմբում,
- 4) Ծէս, արարողութիւն:

5) Գաղտնիք, ծածուկ, թաքուն կամ առեղծուածային ո՛րեւէ իրականութիւն, որուն նշանակութիւնը մեր մարդկային մտքին կողմէ դժուար հասկնալի եւ անըմբռնելի է (այս մէկը մենք կը գրենք փոքրատառով՝ խորհուրդ, անգլ. *mystery*), սակայն այս նշանակութիւններու կողքին՝

6) Քրիստոնէական իմաստով՝ «խորհուրդ» կը նշանակէ նաեւ մարդոց «Փրկագործութեան այն խորհուրդ»ը, որ գործադրուած՝ իրականացած է Տէր Յիսուսի կողմէ կամ մարդոց փրկութեան համար Յիսուսի կատարած գործը (լատիներէն *redemptio*, անգլ. *soteriology*, *redemption*, *salvation*), այսինքն՝ մարդկութիւնը «փրկող» եւ սրբացնող Յիսուսի Փրկութեան «տեսանելի նշանը» (անգլ. *sacrament*, այս մէկն ալ կը գրենք մեծատառով՝ խորհուրդ):

Հայ եկեղեցւոյ աստուածաբան Հայրերէն՝ Խոսրով Եպս. Անձեւացի (Ժ. դար) այս վերջին իմաստի մասին կը գրէ.- «Ասիկա այն խորհուրդն է, որ տեսանելիին համաձայն չէ, այլ իմանալիին՝ հաւատալուն», այսինքն՝ հաւատքին: Այս իմաստով կ'ըսուի.- «խորհուրդ Արքայութեան Աստուծոյ», «Եօթն խորհուրդ եկեղեցւոյ» (ԱՆՉԵԿԱՅԻ ԽՈՍՐՈՎ ԵՊՍ., Սեկնութիւն Սրբոյ Պատարագին, Վենետիկ, 1869, հմմտ. Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի, հտ. Ա., Վենետիկ, 1836, էջ 976):

Հայերէն խորհուրդ բառին յունարէն համարժէքն է *Mysterion* եզրը: Ուրեմն, *Mysterion* կամ Հայերէն մեծատառ խորհուրդ բառը Քրիստոնէական Գրականութեան մէջ աստուածաբանական հասկացողութեամբ կը նշանակէ “The secret thoughts, plans, and dispensation of God, which are hidden for human reason, as well as for all other comprehension below the divine level and hence must be revealed to those for whom they are intended” (WALTER BAUER, *A Greek – English Lexicon of the New Testament and other early Christian Literature*, 2nd ed., Chicago, 1979, էջ 530, The University of Chicago Press):

Յունարեւելիկ *mysterion* մէկ եզրին դիմաց՝ լատիներէնը ունի երկու տարբեր եզրեր.- մէկը *Mysterium*, իսկ միւսը՝ *Sacramentum* (*mysterion* եզրէն կու գան «խորհրդական» = *mystical* եւ *mysticism* = «խորհրդագագացութիւն» բառերը): Լատիներէնին կը հետեւին արեւմտեան լեզուները, գործածելով երկու տարբեր բառեր, ինչպէս անգլերէնը ունի *Mystery* եւ *Sacrament* եզրերը կամ իտալերէն՝ *Mistero* եւ *Sacramento*: Նոյն է պարագան ֆրանսերէնին, սպաներէնին, եւայլն: Սակայն, ինչպէս ըսի, մեր Հայերէնին մէջ Յունարեւելիկ *Mysterion* բառը թարգմանուած եւ արտայայտուած է միայն մէկ բառով՝ «խորհուրդ» եզրով, որ կը նշանակէ միտք մը կամ իրականութիւն մը, որ ծածուկ է, թաքուն է եւ կամ անըմբռնելի է մեր մարդկային մտքին եւ կը նշանակէ «Եկեղեցւոյ Եօթը խորհուրդները», որ լատիներէնով եւ եւրոպական միւս լեզուներով կ'արտայայտուի "Sacrament" բառով:

Բայց ի՞նչ է "Sacrament" բառին՝ աստուածաբանական իմաստը, որ Յունարեւելիկ եւ Հայերէնի մէջ կը գործածուի միայն մէկ բառով (*Mysterion* եւ *խորհուրդ*): Քրիստոնէական Աստուածաբանութեան եզրերուն վերաբերող գիտական Բառարան մը յստակ կը գրէ.- "Sacrament; in churchly usage is a holy rite, that is both a sign and a means of grace ... A Sacrament is a visible sign of an invisible grace" (MULLER A. RICHARD, Dictionary of Latin and Greek Theological Terms, 2nd ed., Grand Rapids, Michigan, 1986, էջ 267, Baker Book House Press):

Աստուածաբանական գետնի վրայ, մենք լաւ կը հասկնանք թէ Քրիստոս Ինքը մարդկութեան «Փրկութեան խորհուրդն է»: Այս իմաստով Սուրբ Օգոստինոս նկատել կու տայ.- «Բացի Քրիստոսէն ուրիշ աստուծային խորհուրդ չկայ» (Epistula 187, 11, 34): Իսկ Յիսուսի Սարդեղութեան խորհուրդի կողքին՝ Անոր աստուծային «սրբացնող» գործունէութիւնը (Իր Փրկիչի հանգամանքը)՝ փրկութեան խորհուրդն է, այսինքն՝ *Sacrament*ը, որուն մասին Հայ Եկեղեցւոյ Հայրերը եւ Վարդապետները կը կոչեն Աստուծոյ «Սրբարար Շնորհքը»,

այսինքն՝ Սրբացնող կամ Սրբագործ Շնորհքը: Աստուծոյ Շնորհքը, որ հաստատապէս կը սրբացնէ մարդ արարածը: Ուրեմն, Եկեղեցին, իբր տեսանելի կազմակերպութիւն, Խորհուրդները կը գործածէ իբր տեսանելի միջոցներ: Այսինքն՝ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ արտաքին եւ զգացական նշանները, որոնց միջոցով Աստուծոյ անտեսանելի շնորհքները կը փոխանցուին, այսինքն՝ «Տեսանելի նշանը (Աստուծոյ) անտեսանելի շնորհքին» (ՄԲ. ՕԳՈՍԻՆՈՍ, տես CROSS F. L. - LIVINGSTONE E. A., The Oxford Dictionary of the Christian Church, 2nd ed., New York, 1993, 1218):

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ «ՍՐԲԱՑՆՈՂ» ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ (անգլ. Sacraments)

Յիսուսի Խաչելութեամբ տեղի ունեցած մարդուս «Փրկագործութիւն»ը կը շարունակուի Եկեղեցւոյ միջոցով: Եւ փրկագործական այդ նկարագիրը կ'արտայայտուի Եկեղեցւոյ Եօթը Խորհուրդներուն ծիսական-արարողական մատակարարումով: Երբ «Փրկագործութիւն» կ'ըսենք՝ կը հասկնանք Յիսուսի կողմէ իրագործուած մարդուս «Փրկութեան գործը» (Հմմտ. Նոր Բառագիրք Հայկազան Լեզուի, հտ. Բ., Վենետիկ, 1837, էջ 964):

Պօղոս Առաքեալ կը հաստատէ.- «Աստուած իր շնորհքը յայտնեց, որպէսզի բոլոր մարդիկ փրկուին» (Տիտոս Բ. 11):

Եթէ «Խորհուրդ»ը (կամ անգլ. Sacramentը) «Աստուծոյ Խորհուրդն է», ուրեմն՝ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ ծիսակատարութիւններուն մէջ՝ «Եկեղեցւոյ Եօթը Խորհուրդները անհրաժեշտ արարողութիւններ են՝ արտաքին եւ զգալի արարողութիւններ: Եւ այդ ծիսական արարողութիւնները ի բնէ (of the nature) շօշափելի նշաններն են «Աստուծոյ Շնորհք»ին, որ գերբնական ոյժով եւ անտեսանելիօրէն կը տրուի, կը շնորհուի, կը

փոխանցուի արժանիօրէն ընդունող բոլոր հոգիներուն՝
անոնց տալով փրկութեան ազդեցութիւնը, սրբուելու եւ
փրկուելու ներգործութիւնը՝ զանոնք Քրիստոսի մէջ նոր
կեանքով մը վերածնելով:

«Եկեղեցու Սուրբ Խորհուրդ կոչում ենք Եկեղեցու
վարդապետութեան այն արարողական մասը եւ աստ-
ուածպաշտութեան այն կատարեալ արարողութիւնը,
որով իւրաքանչիւր ոք նախ Քրիստոսի եւ Եկեղեցու
իսկական եւ միակից անդամ է ճանաչում ու զինքը
խոստովանում, եւ երկրորդ՝ իրականապէս թէ՛ իբր ան-
հատ եւ թէ՛ իբր համայնքի մի անդամ մտնում է Քրիս-
տոսի ամենամտերիմ եւ էական հաղորդակցութեան մէջ
եւ այդ կենսական հաղորդակցութեան մէջ մնում, ամ-
րանում եւ շնորհներ վայելում (Ա. Կորնթացի Է. 17)»
(ՏԷՐ-ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ ԱՐՇԱԿ., Հայաստանեայց Սուրբ Եկե-
ղեցու Քրիստոնէականը, վերատպութիւն Երուսաղէմ,
1993, էջ 363):

Ուղղափառ Եկեղեցին կը հաւատայ թէ Եօթը Խոր-
հուրդները հաստատուած են Քրիստոսի իսկ կողմէ:
Անոնցմէ ոմանք՝ ուղղակիօրէն Յիսուսի կողմէ, ինչպէս
Մկրտութիւնը (Մատթէոս ԻԸ. 19 եւ Յովհաննէս Գ. 5),
մեղքեր ներելու հեղինակութիւնը, այսինքն՝ ապաշխա-
րութեան Խորհուրդը (Մատթէոս ԺԸ. 18 եւ Յովհաննէս
Ի. 23), Սբ. Պսակի անքակտելիութիւնը եւ անլուծելիու-
թիւնը (Մատթէոս Ե. 32 եւ ԺԹ. 3-9) եւ Սբ. Հաղորդու-
թիւնը (Մատթէոս ԻԶ. 26-29 եւ Մարկոս ԺԴ. 12-26), իսկ
մնացածները անուղղակիօրէն՝ Իր Առաքեալներուն կող-
մէ, որոնք հաստատած են զանոնք՝ հետեւելով Իրենց
Աստուածային Վարդապետի խօսքերուն եւ զործերուն
եւ Աստուծոյ Սուրբ Հոգիին առաջնորդութեամբ: Հարկ
է աւելցնել, որ Եկեղեցւոյ Խորհուրդներուն աստուա-
ծային ծագումը չի պահանջեր, որ անոնց կատարումի
կամ մատակարարումի մանրամասնութիւնները անպայ-
ման Քրիստոսի կողմէ նշուած կամ յանձնարարուած
ըլլան:

Խորհուրդներու թիւը չէ սահմանուած Նոր Կտակա-
րանին կողմէ, ո՛չ ալ Եկեղեցւոյ Հայրերուն կողմէ: Նկատի

ունենալ, որ Ընդհանրական Եկեղեցւոյ կեանքին մէջ՝ Եօթը Խորհուրդները աստիճանաբար առանձնացուած եւ հաստատուած են: Իսկ Խորհուրդներու «Եօթը» թիւը վերջնականապէս հաստատուած կը թուի ըլլալ ԺԳ դարուն վերջերը: Սակայն, արարողութիւնները, որոնք Խորհուրդներու «սրբազան հեղինակութիւնը» կը հաստատեն, յստակ կերպով կիրառութեան մէջ եղած են Ե-Ձ դարերուն (PATRIMACOS REV. NICON, A Dictionary of Greek Orthodoxy, Minneapolis, Minnesota, 1997, էջ 327-328, Light and Life Publishing):

Ուղղափառ Եկեղեցիներու եւ Հռոմէական Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ Եօթը Խորհուրդներն են.- 1. Մկրտութիւն, 2. Դրոշմ, 3. Ապաշխարութիւն (Խոստովանանք), 4. Սբ. Հաղորդութիւն, 5. Սբ. Պսակ (Ամուսնութիւն), 6. Քահանայութիւն եւ 7. Կարգ Հիւանդաց եւ Վերջին օծում:

Հետեւաբար, երբ «Եկեղեցւոյ Խորհուրդ» կ'ըսենք, կը հասկնանք «Հաւատքով ընդունուած աստուածային անտեսանելի շնորհքներու ստացումին տեսանելի նշանները՝ որոնք կ'արտայայտուին արտաքին ծեսի, աստուածապաշտական արարողութիւններու միջոցով»: Այսինքն՝ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները եկեղեցական այն տեսանելի եւ զգալի արարողութիւններն են, որոնց միջոցով հաւատացեալ մարդը կ'ընդունի «Աստուծոյ Շնորհքները»՝ տեսանելի արարողութիւններու, խօսքերու եւ անձերու (Խորհուրդներու մատակարարումի) միջոցով:

Եկեղեցւոյ Սբ. Հայրերու տնօրինումով, Խորհուրդը յատուկ նշանակութիւն ստացած է, ցոյց տալով քրիստոնէական արարողութիւններու արտաքին ծեսի մէջ գտնուող կրօնական թաքուն Խորհուրդը, արժէքը եւ Աստուծոյ Խորհրդաւոր ներգործութիւնը, որոնց միջոցով հաւատացեալը կ'ընդունի «Աստուածային Շնորհքը» (այս մասին պիտի անդրադառնամ քիչ ետք):

Յիսուս կ'ըսէ.- «Եթէ մէկը ջուրէն եւ Հոգիէն չծնի՝ չի' կրնար Աստուծոյ Արքայութիւնը մտնել» (Յովհաննէս Գ. 3): «Հոգեկան ծնունդը», այսինքն՝ «Սրբացնող Շնորհքը» հոս վերագրուած է ջուրին եւ Աստուծոյ Սուրբ Հոգիին եւ կամ Սուրբ Հոգիին, որ կը գործէ եւ կը ներգործէ ջու-

րին միջոցով, որուն համար Պօղոս Առաքեալ կ'ըսէ թէ Քրիստոս Փրկիչը «Նոր ծնունդ մը տուաւ մեզի Սկրտութեամբ եւ Սուրբ Հոգիին միջոցով մեզ վերանորոգեց» (Տիտոս Գ. 5): Հետեւաբար, Սկրտութեան ջուրը գործիք մըն է, միջոց մըն է, որուն ճամբով Աստուած կը փրկէ մեզ, մեզի տալով իր Աստուածային Շնորհքը, որպէսզի մենք կրկին ծնինք նոր կեանքի մը համար:

Նոյնը պիտի ըսենք Սուրբ Հաղորդութեան համար: Խօսելով Աբ. Հաղորդութեան մասին, Յիսուս կ'ըսէ.- «Ո՛վ որ ուտէ իմ մարմինս եւ խմէ իմ արիւնս՝ յաւիտենական կեանք պիտի ունենայ, ... որովհետեւ իմ մարմինս ճշմարիտ կերակուր է եւ իմ արիւնս՝ ճշմարիտ ըմպելի» (Յովհաննէս Զ. 5-6): Հոս ալ, «յաւիտենական կեանք»ը, որ արդիւնքն է Աստուծոյ Շնորհքին, վերագրուած է Յիսուսի մարմինը ուտելուն եւ Յիսուսի արիւնը խմելուն:

Նոյնն է պարագան նաեւ Ձեռնադրութեան Խորհուրդին: Պօղոս Առաքեալ իր Տիմոթէոս աշակերտէն կը խնդրէ հետեւեալը.- մէջդ «Բոցավառ պահէ այն շնորհքը, որ Աստուած քեզի տուաւ՝ երբ քեզ ձեռնադրեցի» (Բ. Տիմոթէոս Ա. 6):

Երեք պարագաներուն ալ «Աստուծոյ Սրբացնող Շնորհքը» վերագրուած է ծիսական արտաքին արարողութեան մը՝ ինչպէս ջուրը, հացը, ձեռք դնելը կամ ձեռնադրութիւնը:

Նկատի ունենալու ենք, որ մկրտուող ենթական, սրբագործուած հացը ուտողը եւ ձեռնադրուողը պէտք է որ տրամադիր եւ գիտակից ըլլայ այդ կրօնական իրականութեան, որովհետեւ ո՛չ մէկը կրնայ սրբանալ կամ «Աստուծոյ Սրբացնող Շնորհքը» ընդունիլ՝ եթէ չուզէ:

Բայց ինչպէ՞ս ընդունիլ, որ ջուրը կրնայ «Աստուծոյ Սրբացնող Շնորհքը» տալ մեզի: Հոս է որ կը հասնինք «Խորհուրդ»ի ներքին հասկացողութեան: Ջուրով Սկրտութիւնը մարդկային արարք մը չէ, այլ Յիսուս Քրիստոսի աստուածային արարքը: Յիսուս է որ ջուրին միջոցով կը գործէ, Յիսուս Ինքն է որ իր «Սրբացնող Շնորհքը» կու տայ: Աստուածաշունչը, Պօղոս Առաքեալի բերանով կ'ըսէ Սկրտութեան մասին.- «Քրիստոս սիրեց Եկե-

ղեցին եւ իր կեանքը տուաւ անոր համար, որպէսզի ջուրի լուացումով զայն մաքրէ եւ իր խօսքով սրբէ, առանց արատի եւ խորշոմի կամ ուրիշ թերութեան, այլ ըլլայ սուրբ եւ անարատ» (Եփեսացի Ե. 25-27): Առաքեալի այս խօսքին մէջ՝ մկրտութեան արարքը բացառապէս կը վերագրուի Յիսուս Քրիստոսի: Քրիստոս է մկրտողը: Բայց գիտենք թէ մարդու մը՝ եկեղեցականին կողմէ կը կատարուի մկրտութիւնը: Հետեւաբար, եթէ Քրիստոսն է մկրտողը, այդ մէկը կը կատարէ մարդու մը միջոցով:

Նոյնն է պարագան նաեւ Խոստովանանքի Խորհուրդին:

Ուրեմն, Եկեղեցւոյ այս Խորհուրդները, իբր «Աստուծոյ Շնորհքը» փոխանցող արարողութիւններ, անհրաժեշտ են հաւատացեալներու փրկութեան համար: Անոնք, հաւատացեալներուս մէջ, կ'աւելցնեն՝ կ'առատացնեն Աստուծոյ Շնորհքները, որոնց անարժանաբար տիրացած ենք արդէն Սբ. Մկրտութեան եւ Դրոշմի ճամբով:

Ըսուեցաւ թէ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները տեսանելի նշաններն են «Աստուծոյ Սուրբ Շնորհք»ին: Այսինքն՝ Խորհուրդի մը մէջ մէկ բան կը տեսնենք եւ կը հաւատանք ուրիշ բանի մը. ասիկա կը նշանակէ թէ կը տեսնենք արտաքինը, բայց կը հաւատանք աստուածային ուրիշ թաքուն իրականութեան մը: Հետեւաբար, Եկեղեցւոյ Խորհուրդները միաժամանակ թէ՛ խորհրդանշաններն են «Աստուծոյ Շնորհք»ին եւ թէ՛ այդ «Շնորհք»ին փոխանցողները: Խորհուրդները, հաւատացեալ հոգիներու ներքին խորութեան մէջ կ'արձանագրեն իրենց «աստուածային ներգործութիւնը», որպէսզի մարդս ներքնապէս կամ հոգեպէս կրկին ծնի Յիսուս Քրիստոսի մէջ:

Քրիստոնէական աստուածաբանութեան եւ հոգեկանութեան մէջ (անգլ. spirituality) այս յղացքը իսկապէս կեդրոնական կարեւորութիւն ունի, որովհետեւ «Աստուծոյ Սուրբ Շնորհքը» կը «սրբացնէ»: Եկեղեցական գրականութեան մէջ՝ «Աստուծոյ Շնորհքը» կը կոչուի «Սրբարար», այսինքն՝ սրբացնող, ան որ կը սրբացնէ, մար-

դուս սրբութեան պատճառ կը դառնայ (լատիներէն *sanc-tificator, sactificus*. հմմտ. Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի, հտ. Բ., Վեներտիկ, 1837):

Եկեղեցւոյ խորհուրդներուն այս հիմնական հան-գամանքը նկատի ունենալով, պէտք է ըսել, որ խոր-հուրդները «միութեան» միջոցներն են Աստուծոյ եւ մարդու, որ կը շարունակուի Քրիստոսի «խորհրդա-կան Մարմինին» մէջ, որ Իր Եկեղեցին է, միութիւն մը՝ որ Եկեղեցւոյ անդամները կամ հաւատացեալներն ալ իրարու կը միաւորէ Քրիստոսի մէջ:

Բնականաբար, Սուրբ խորհուրդները «Աստուծոյ Շնորհքը» չեն փոխանցեր, չեն հաղորդեր մարդու, Եթէ ան ճիշտ կերպով՝ պատշաճօրէն չէ տրամադրուած «Աստուծոյ Սրբացնող Շնորհք»ին: Հաւատքի, զոջումի եւ ապաշխարութեան բացակայութիւնը կրնայ լուրջ արգելք հանդիսանալ, որպէսզի «Շնորհքը» բնականօրէն բխի Սուրբ խորհուրդներէն:

ԲԱՅՑ Ի՞ՆՉ Է «ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՍՐԲԱՐԱՐ ՇՆՈՐՀՔ»Ը, ՈՐ «ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ»ՈՎ ԿԸ ՍՏԱՑՈՒԻ

Յիսուս Քրիստոսի «մարդեղութիւնը» կամ աշխարհ գալը ցոյց կու տայ թէ Աստուծոյ աստուածային սէրը եւ վեհանձնութիւնը մինչեւ ուր կրնայ հասնիլ, մինչեւ իսկ «Իր Որդին» տալով. «Աստուած այնպէս սիրեց աշխարհը, որ մինչեւ անգամ Իր Միածին Որդին տուաւ, որպէսզի ո՛վ որ հաւատայ անոր՝ չկորսուի, այլ ընդունի Յաւիտե-նական Կեանքը» (Յովհաննէս Գ. 16: Հռոմայեցի Ը. 32): Աղբիւրը Աստուծոյ այս չլսուած քայլին՝ մարդուս հա-մար խառնուրդ մըն է, համածուլումն է Աստուծոյ սիրոյն, Անոր քաղցրութեան, փափկութեան, մարդասիրութեան, ողորմածութեան, հոգատարութեան, հաւատարմութեան եւ սիրոյ, որոնց ճամբով Աստուած Ինքզինքը նախ ար-տայայտեց Հին Կտակարանով: Նոր Կտակարանի մտա-

ծողութիւնը աստուածային այս իրականութեան տուաւ ուրիշ՝ իւրայատուկ անուն մը՝ ըսելով «ՇՆՈՐՅՔ» (յունարէն Charis, լատիներէն gratia, անգլ. grace): «Աստուծոյ Շնորհք»ի մասին կ'անդրադառնան գրեթէ բոլոր Առաքելական Նամակները եւ ցոյց կու տան թէ Քրիստոնեաներուն համար «Շնորհքը» Աստուծոյ գերագոյն նուէրն է մարդոց տրուած. «Շնորհքը» կը համադրէ Աստուծոյ բոլոր տեսակի գործերը:

Քրիստոսի Անձին մէջ եւ Անոր միջոցով՝ Աստուծոյ «Շնորհքը եւ ճշմարտութիւնը մեզի տրուեցաւ» կ'ըսէ Յովհաննէս Աւետարանիչը (Յովհաննէս Ա. 17), «Սենք տեսանք» զանոնք՝ կ'աւելցնէ նոյն Առաքեալը (Յովհաննէս Ա. 14), եւ յանկարծ անդրադարձանք եւ հասկցանք թէ «Աստուած Սէր է: Եւ Աստուծոյ Սէրը հետեւեալ ձեւով մեզի յայտնուեցաւ.- Աստուած Իր Միածին Որդին դրկեց աշխարհ, որպէսզի Անով կեանք ունենանք» (Ա. Յովհաննէս Դ. 8-9) ... եւ «Աստուած յաւիտենական կեանք տուաւ մեզի, եւ այդ կեանքին աղբիւրը Որդին ինքն է (Քրիստոսը)» (Ա Յովհաննէս Ե. 11):

Յետեւաբար, տեսնելով, ճանչնալով կամ ընդունելով Յիսուսը՝ մենք գիտցանք թէ Անոր ամբողջ գործը «շնորհք» է.- «Աստուած, մեր Փրկիչը, Իր շնորհքը յայտնեց՝ որպէսզի բոլոր մարդիկ փրկուին» (Տիտոս Բ. 14):

Ուրեմն, «Աստուծոյ Սէրը» գլխաւոր բանալին է խորապէս հասկնալու եւ ըմբռնելու համար Աստուած եւ Անոր Կամքը՝ մեր կեանքը ապրելու կապակցութեամբ: Աստուածաշունչի ամէնէն գեղեցիկ հատուածներէն մէկը՝ «Աստուծոյ Սիրոյ» մասին (Ա. Յովհաննէս Դ. 7-21) հետեւեալը կ'ըսէ մեզի.-

Ա) Սէրը դրդապատճառն է, խթանն է Աստուծոյ բոլոր տեսակի գործերուն (Ա. Յովհաննէս Դ. 16),

Բ) Յիսուս իր գործերով մեզի ցոյց տուաւ, պարզեց եւ հաստատեց «Աստուծոյ Սէրը» (Ա. Յովհաննէս Դ. 9-10),

Գ) Աստուած կը կերպարանափոխէ մեզ, որպէսզի մենք ալ զինքը կարենանք սիրել (Ա. Յովհաննէս Դ. 19),

Դ) Աստուծոյ Սէրը կը կերպարանափոխէ մեզ, որպէսզի մեր եղբայրներն ալ սիրենք (Ա. Յովհաննէս Դ. 20-21):

Աստուածաշնչական այս ընդարձակ ընկալումէն բացայայտ կը դառնայ թէ «Աստուծոյ Շնորհքը» Աստուծոյ գերբնական ներկայութիւնն է, Անոր աստուածային ներգործող օգնութիւնն է մարդոց շնորհուած՝ զանոնք «սրբացնելու» նպատակով:

Միւս կողմէ, «Աստուծոյ Շնորհքը» մարդուս գործադրել կու տայ նաեւ «սիրոյ գործեր» (Գաղատացի Ե. 6), «Ամէն տեսակ բարի եւ պտղաբեր գործեր» (Կողոսացի Ա. 10): Առաքեալներուն համար՝ «Քրիստոսի Շնորհքը» աղբիւր մըն է գործելու եւ առաքելութիւն կատարելու (Առաքեալներու Գործեր ԺԴ. 26)՝ «Աղօթքով Աստուծոյ Շնորհքին յանձնուելէ յետոյ» (Առաքեալներու Գործեր ԺԳ. 40):

Հետեւաբար,

1) «Աստուծոյ Շնորհքը» ծնունդ մըն է «Նոր կեանքի» (Յովհաննէս Գ. 3):

2) Քրիստոսի հետեւող հաւատացեալը «Հրաւիրուած է Քրիստոսի Շնորհքին» (Գաղատացի Ա. 6),

3) Հաւատացեալը «Հաստատուած է Քրիստոսի Շնորհքին մէջ եւ անոր մէջ կ'ապրի» (Հռոմայեցի Ե. 2), եւ

4) Քրիստոնէային այս ձեւի գոյութիւնը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ «Կեանք մը»՝ «Մահէն դէպի կեանք վերադարձող» եւ այդ ալ «Յիսուս Քրիստոսի միջոցով» (հմմտ. Հռոմայեցի Զ. 4, 8, 11 եւ 13 համարները): Այս խորհրդաւոր՝ բայց մեծ իրականութեան դիմաց է, որ Յովհաննէս Առաքեալ բանաձեւեց թէ Քրիստոսի Շնորհքը «կեանք»ի շնորհքն է՝ «Յաւիտենական կեանք»ի Շնորհքը (Յովհաննէս Ե. 26, Զ. 33 եւ ԺԷ. 2):

Այս Շնորհքն է, որ մեզ նաեւ կ'արժանացնէ «Աստուծոյ որդիներ» ըլլալու եւ Աստուած ալ «Հայր» կոչելու (Հռոմայեցի Ը. 14-17): «Տեսէ՛ք թէ Աստուած ինչպիսի սիրով մեզ սիրեց, ուզելով որ Աստուծոյ որդիներ կոչուինք եւ իսկապէս Աստուծոյ որդիներ ենք» (Ա. Յովհաննէս Գ. 1):

«Շնորհք»ի այս աստուածաբանությունն ալ, իբր հաստատուն ենթահող, ընդարձակ լուսաբանություններ եւ մղումներ կը հայթայթէ մեզի՝ Ապաշխարութեան, Խոստովանանքի եւ «Քրիստոնէական կեանքը» ապրելու եւ «Քրիստոնէական Ինքնութիւնը» լաւ հասկնալու եւ պահպանելու տեսակէտէն:

**«ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԽՈՐՀՈՒՐԴ»**

**«ԽՈՍՏՈՎԱՆ ԼԻՆԵԼ», «ԽՈՍՏՈՎԱՆԻՄ»
«ԽՈՍՏՈՎԱՆԵՑՈՒՑԱՆԵՄ»**

Դասական Չայերէնով գործածուած կրօնական եւ եկեղեցական այս երեք եզրերը եւ արտայայտութիւնները ունին իրենց մասնայատուկ նշանակութիւնները:

Ա) Խոստովանութիւն կամ «Ապաշխարութեան Խորհուրդ» կը նշանակէ.-

1. «Ի գոջումն գալ եւ ի խոստովանութիւն» (Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Չայոց, հտ. Բ., Երեւան, 1971, էջ 155, հրտկ. Վազգէն Յակոբեանի):

2. «Յայտնութիւն մեղաց անձին կամ ամբաստանութիւն զանձնէ կամաւոր զղջմամբ, որ եւ Խորհուրդ Ապաշխարութեան» (հմմտ. Նոր Բառգիրք Չայկազեան Լեզուի, հտ. Ա. Վենետիկ, 1836, էջ 968):

3. «Դարձելոց յապաշխարութիւն Խոստովանութեամբ ներէ (Աստուած), խնամէ եւ բժշկէ ողորմութեամբ» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, Վենետիկ, 1954, ճառ Բ. էջ 18):

4. «Անձնադատ խօսքերուս խոստովանութիւնը իբր անուշահոտութիւն ընդունէ» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան ՅԱ., դ., էջ 324, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի):

5. «Առանց խոստովանութեան չիք հնար քաւութիւն գտանել: Վասն այսորիկ պարտ է փութալ ի խոստովանութիւն քահանային խոստովանել միանգամայն ... եւ ի մարդասիրութենէն Քրիստոսի քաւութիւն եւ թողութիւն գտանել» (ԱՆՁԵՒԱՑԻ ԽՈՍՐՈՎ ԵՊՍ., Մեկնութիւն Ժամակարգութեան, Կ. Պոլիս, 1840, էջ 17):

6. «Խոստովանութեամբ եւ զղջմամբ ջնջին մեղք» (ՅՈՎՅԱՆՆԷՍ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ ԿԹՂ., տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Բ. Երեւան, 1971, էջ 303, աշխատասիրութիւն Վազգէն Յակոբեանի):

Այս արտայայտութիւնները կ'ակնարկեն եւ կը մատնանշեն մեղքերու «Անձնական» կամ «Անհատական» խոստովանութիւնը:

Ինչպէս կը նշմարուի, Ապաշխարութիւնը կամ Մեղքերու Խոստովանութիւնը հոգեպէս մաքրուելու Խորհուրդն է, Աստուծո՛մէ ներում ստանալու խորհուրդն է, Աստուծոյ հետ հաշտութիւն գտնելու խորհուրդն է, որուն ճամբով, «մեղաւոր» հաւատացեալը իր անհատական, գիտակից զղջումով եւ մեղքերու անկեղծ խոստովանութեամբ, կ'արժանանայ մեղքերու թողութեան, ներումին, անոնց սրբումին:

«Քրիստոս դեղ կը դնէ Պատարագի ատեն մեր իւրաքանչիւր մեղքին վրայ. պէտք է լանք ու ցաւինք, հեծենք եւ հառաչենք եւ արտասուքով ողբանք, ինչպէս նաեւ պէտք է մեր հոգիներուն վերքերը բանանք Քրիստոսի առջեւ, որպէսզի սրբուինք մեղքերէն» (ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. ՄԱՇԿԵՒՈՐՑԻ, Յորդորակներ, Անթիլիաս, 1980, էջ 75, թրգմ. Անուշաւան Վրդ. Դանիէլեանի):

Բ) «Խոստովան լինել» կամ «Խոստովանիմ» կը նշանակէ.-

1. «Անպատրուակ յայտնել զմեղս անձին կամ զծածուկս սրտին»:

2. «Խոստովան լիցի զմեղս իւր՝ զոր արար» (Նոր Բառգիրք Յայկազեան Լեզուի, Վենետիկ, հտ. Ա., 1836, էջ 967):

3. «Խոստովանել գյանցանսն եւ զղջանալ» եւ

4. «Զխորհուրդ Ապաշխարութեան արնել (= կատարել)» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, Վենետիկ, 1954, ճառ 2., էջ 63):

Այս արտայայտութիւններն ալ կ'ակնարկեն եւ կը մատնանշեն մեղքերու «Անձնական» կամ «Անհատական» խոստովանութիւնը:

Գ) «Խոստովանեցուցանեմ» կը նշանակէ.-

1. «Տալ խոստովանել զմեղս» եւ

2. «Լսել զխոստովանութիւն», այսինքն՝ խոստովանանք լսել կամ խոստովանեցնել (Նոր Բառգիրք Յայկազեան Լեզուի, հտ. Ա., Վենետիկ, 1836, էջ 968):

Հոս ալ յստակ կ'ակնարկուի «անհատական» խոստովանանքին:

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ

Աստուածաշունչի մտածողութեան մէջ՝ «Ապաշխարութիւն»ը ըմբռնուած է իբր ցաւ եւ գործուած մեղքերու հանդէպ զգուանք, արհամարհանք, զղջում, որոնց կ'ընկերանայ «հոգեկան նորոգութեան» փափաք եւ մեղքերէ հեռու մնալու, մեղքեր չգործելու առաջադրանք եւ Աստուծոյ հաճելի ըլլալու դիտաւորութիւն մը: Դասական Հայերէնի մէջ (գրաբար) «աշխարել» (որմէ՝ ապաշխարել) կը նշանակէ լալ, ողբալ, կոծել, սրտանց ցաւիլ: Այսինքն՝ Ապաշխարութիւն կը նշանակէ «Զղջումն ի մեղաց, ցաւ, ապաշաւ» (Տե՛ս Նոր Հայկազեան Բառարան, Վենետիկ): Յովհաննէս Մկրտիչ կը քարոզէր՝ ըսելով Հրեայներուն.- «Ասկէ ետք՝ գործով ցոյց տուէք թէ ապաշխարած էք» (Մատթէոս Գ. 8), այսինքն՝ «Ապաշխարութիւն է ստգտանելն (մեղադրել) զանձն եւ հրաժարել ի վնասակարացն» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, ճառ ԺԹ.):

Աստուածաշունչի Հին Կտակարանը «մեղք»ին խորութիւնը կը դիտէ միշտ, մեղքին արմատները տեսնե-

լով մարդուս հոգիին մէջ (օրինակ՝ Երեմիա Ե. 23 եւ Ժ. 9-10): Հոն «մեղքը» կը նկատուի՝

1) Իբր «անտեսում Աստուծոյ», իբր «ընդվզում», «ըմբոստացում», «դաւաճանութիւն», «անհաւատարմութիւն» կամ «անհնազանդութիւն» Աստուծոյ դէմ (օրինակ՝ Երեմիա Ե. 23):

2) Իբր «մերժում», իբր «ժխտում», իբր «սրտի կարծրութիւն», իբր «ապերախտութիւն» (օրինակ՝ Եսայի ԽԶ. 12, ԽԸ. 4: Եզեկիէլ Բ. 4):

3) Իբր «չար ձգտում», իբր «չար մտածումներու հալում» (օրինակ՝ Երեմիա Բ. 25 եւ Է. 24):

4) Իբր «չար սրտին հաճոյքները կատարող» (Երեմիա ԺԸ. 12):

5) Իբր «պղծութիւն մը Աստուծոյ դէմ» (Մաղաքիա Բ. 11):

6) Իբր ապականութիւն մը, քայքայում մը, փճացում մը, վնաս եւ չարիք մը, կատաղի եսասիրութիւն մը, հիւանդութիւն մը եւ կամ մահ (տես Եսայի ԾԳ. 4-5):

Եւ ասոր իբր հետեւանք՝ Աստուածաշունչը կ'եզրակացնէ թէ «Ամէն մարդ իր մեղքով պիտի մեռնի» (Երեմիա ԼԱ. 30):

Կրօնական այս ընկալումին իբր արդիւնք՝ Նարեկացին կը գրէ.- «Մեղանչեցի, անօրէնութիւն եւ յանցանք գործեցի, ապստամբեցայ եւ Քու պատուիրաններուդ չանսացի» (Սբ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան Ի. ա., էջ 98, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի):

Սբ. Ն. Լամբրոնացին լուրջ ծանրութեամբ կը դիտէ «մարդուս մեղանչումը» Աստուծոյ դէմ.- «Չի՞նչ այլ աղբ, քան թաղել զպատկերն Աստուծոյ ի հեշտախտութիւնս որովայնամոլութեան, զշնութեան...» (ՍԲ. ՆԵՐՍԵՍ ԼԱՍԲՐՈՆԱՑԻ, Մեկնութիւն Սաղմոսաց, տե՛ս Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի, հտ. Ա., Վենետիկ, 1836, էջ 35, «Աղբ» եզրի տակ):

Եւ ճիշտ ասոր համար է, որ մարդուս կողմէ «վերադարձ» մը պէտք է տեղի ունենայ «դէպի Աստուած».- վերադարձ՝ դէպի Աստուած: «Մեղք գործող» մեղաւորը

պէտք է նորոգուի, վերանորոգուի եւ կերպարանափոխուի, պէտք է դառնայ «արդար», բայց ինչ որ աւելի կարելոր է՝ մեղաւորը պէտք է վերադառնայ «Աստուծոյ բարեկամութեան եւ Անոր բարեհաճութեան»: Ուստի, մեղաւոր մարդը պէտք է ետքայլ մը ընէ դէպի իր սիրտը, դէպի իր հոգին: Կարելորը դուրս գալն է մեղքի սահմաններէն, հեռացումն է զանազան տեսակի չարագործութիւններէն՝ ամբողջական վստահութեամբ ենթարկուելով եւ հնազանդելով Աստուծոյ.- «Դուն կը վերադառնաս քու Աստուծոյդ, ողորմութիւն եւ արդարութիւն կը գործադրես եւ ամէն ժամ կը մօտենաս քու Տէր Աստուծոյդ» (Ովսէէ ԺԲ. 6): Կերպարանափոխութիւն մը, որ պէտք է տեղի ունենայ եւ պահպանուի...:

Բայց մեղաւոր մարդուն կերպարանափոխութիւնը այնքան ներքին է ու մտերիմ, որ միայն մարդու սեփական ճիգը բաւարար չէ, կը կարօտի նաեւ Աստուծոյ «շնորհք»ին, Աստուծոյ միջամտութեան կամ օգնութեան:

Խնդրեմ, կարդացէ՛ք ապաշխարանք եւ զղջում արտայայտող աղօթքները հետեւեալ Սաղմոսներուն, որոնք կը կատարուին մարդոց մեղքերուն վրայ Աստուծոյ «աստուածային» գթութիւնը եւ սրբութիւնը հայցելու համար.-

Ա) «Ողորմէ՛ ինծի, ո՛վ Աստուած, դուն՝ որ ողորմած ես. քու անսահման գթութեամբդ իմ յանցանքս ներէ՛ ինծի: Ամբողջութեամբ մաքրէ՛ զիս իմ անօրէնութենէս, եւ իմ մեղքէս զիս սրբէ:

Գիտեմ՝ յանցանք գործեցի,

մեղքս բնաւ միտքէս չ'ելլեր:

Քեզի, միայն Քեզի դէմ մեղանչեցի, Տէ՛ր,

գործեցի ա՛յն՝ ինչ որ Դուն չարիք կը նկատես:

Իսկապէս, անօրէն եմ ծնունդէս ի վեր,

մեղաւոր եմ մօրս յղութեան պահէն սկսեալ:

.....

Ուստի, ներումիդ ցօղով սրբէ՛ զիս եւ պիտի մաքրուիմ, լուա՛ զիս եւ ծիւնէն աւելի մաքուր պիտի ըլլամ:

.....

Նկատի մի՛ առներ մեղքերս,

ներէ՛ բոլոր յանցանքներս:

Մաքուր սիրտ մը հաստատե՛ մէջս, ո՛վ Աստուած,
 նոր եւ ուղիղ հոգի մը դիր մէջս:
 Ներկայութենէդ մի՛ գրկեր գիս, Տէ՛ր,
 եւ Քու Սուրբ Հոգիդ թող չլքէ գիս:
 Փրկութեանդ ցնծութիւնը տուր ինծի,
 եւ Քու կամքիդ հնազանդ հոգի մը դիր մէջս:

.....

Ուզած զո՞ղ գղջումով լեցուն հոգի մըն է, Տէ՛ր,
 հետեւաբար, մի՛ մերժեր գղջումնալից եւ ընկճուած
 սիրտս» (Սաղմոս 51 [50], 1-17):

Բ) «Որքան ատեն, որ մեղքերս չխոստովանեցայ,
 ոսկորներս մաշեցան օրն ի բուն աղաղակելէն:

...

Մեղքերս քեզի յայտնեցի, անօրէնութիւնս չծածկեցի.
 ըսի՝ Տիրոջ խոստովանիմ յանցանքներս,
 եւ դուն ներեցիր մեղքերս ու ջնջեցիր պատիժս:
 Ասոր համար, աստուածապաշտ ամէն մարդ
 աղօթքով պէտք է դիմէ քեզի,
 ամէն անգամ՝ երբ անդրադառնայ թէ մեղքի մէջ
 կը գտնուի» (Սաղմոս 32 [31], 3-6):

Գ) «Վարքս քեզի պատմեցի եւ ուղղութիւն տուիր ինծի,
 սորվեցու՛ր ինծի քու կանոններդ:

Օգնէ՛ ինծի, որ հասկնամ հրահանգներուդ իմաստը,
 եւ խորհրդածեմ սքանչելի գործերուդ մասին:
 Շնորհքդ տուր՝ որպէսզի հասկնամ քու Օրէնքդ: ...
 Սորվեցու՛ր ինծի, Տէ՛ր, կանոններդ պահելու կերպը,
 եւ մշտապէս պիտի կատարեմ զանոնք» (Սաղմոս
 119 [118], 26-33):

Աստուածաշունչի Հին Կտակարանին մէջ գոյութիւն ունեցող Ապաշխարութեան հասկացողութեան, ընկալումին եւ անոր գործադրութեան, ինչպէս նաեւ մեղքերու խոստովանութեան գաղափարին եւ մտածողութեան կողքին (տե՛ս օրինակ՝ Յովէլ Բ. 12: Գիրք Թուոց Է. 58: Ղեւտական Ե. 4-10 եւ Սաղմոսներու Գիրք, եւայլն), Յիսուս շատ մեծ նշանակութիւն եւ կարեւորութիւն տուաւ՝

մարդոց կեանքը հոգեպէս եւ բարոյապէս «մաքրելու», «սրբացնելու» եւ «Աստուծոյ հետ հաշտեցնելու» եւ Անոր մերձեցնելու համար: Այս մասին, Աւետարաններուն մէջ յայտնի են մեզի Յիսուսի հեղինակաւոր խօսքերը եւ հաստատումները.-

1. «Ապաշխարեցէք, որովհետեւ մօտեցած է երկինքի արքայութիւնը» (Մատթեոս Դ. 17):

2. «Ժամանակը լրացած է եւ Աստուծոյ Արքայութիւնը հասած. ապաշխարեցէք եւ հաւատացէք Աւետարանին» (Մարկոս Ա. 15):

3. «Ես չեմ եկած արդարները ապաշխարութեան կանչելու, այլ մեղաւորները» (Ղուկաս Ե. 32):

4. Այն հրաշքները, որոնք կատարուեցան «Տիւրոսի եւ Սիդոնի մէջ,... շատոնց արդէն քուրձ հագած եւ մոխիրի վրայ նստած՝ ապաշխարած կ'ըլլային» (Ղուկաս Ժ. 13):

5. «Եթէ չապաշխարէք՝ ամենքդ ալ նոյնպէս պիտի կորսուիք» (Ղուկաս ԺԳ. 3 եւ 15):

6. «Երկինքի մէջ ուրախութիւն տեղի կ'ունենայ մէկ մեղաւորի համար՝ որ կ'ապաշխարէ, քան ինիսունինը արդարներու համար՝ որոնք ապաշխարութեան պէտք չունին» (Ղուկաս ԺԵ. 7):

7. «Անոր (Քրիստոսի) անունով ապաշխարութիւն պիտի քարոզուէր՝ մեղքերու թողութեան համար, բոլոր ազգերուն, սկսելով Երուսաղէմէն» (Ղուկաս ԻԴ. 47):

Աւետարանական այս նկատումներու կողքին՝ նկատի ունենալու ենք Յովհաննէս Մկրտիչը, որ «Կը քարոզէր ապաշխարութեան մկրտութիւնը մեղքերու թողութեան համար» (Մարկոս Ա. 4 եւ Ղուկաս Գ. 3), եւ կ'ըսէր «Ապաշխարեցէք, որովհետեւ մօտեցած է երկնքի Արքայութիւնը» (Մատթեոս Գ. 2):

Յովհաննէս Մկրտիչ մկրտուելու եկող ժողովուրդին կ'ըսէր.- «Ապաշխարութեան արժանի պտուղ տուէք» (Ղուկաս Գ. 8): «Ապաշխարութեան պտուղներ» կը նշանակէ կեանք մը՝ որ լեցուն է մարդասիրութեամբ, բարեգործութեամբ, արդարութեամբ եւ սրբութեան նուիրուած կեանք մը, որ Աստուծոյ կը միացնէ (տե՛ս Ղուկաս Գ. 8 եւ 11-14: Հռոմայեցի Զ. 21-22: Աւետարան Յովհաննէսի

ժե. 2-5 եւ 16): Յիսուս ըսաւ.- «Ե՛ս ընտրեցի ձեզ եւ սահմանեցի՝ որպէսզի երթաք եւ պտղաբեր ըլլաք» (Յովհաննէս ժե. 16):

Ուրեմն, Ապաշխարութեան պտուղը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ունենալ «նոր կեանք» մը, որ ուղղուած է «դէպի Աստուած»: Յիսուս իսկ չի՛ փոխեր Իր ձայնաստիճանը եւ ոճը՝ երբ կ'ըսէ. «Ապաշխարեցէ՛ք եւ հաւատացէ՛ք Աւետարանին» (Մարկոս Ա. 15)

Նկատումի արժանի են նաեւ Պետրոս եւ Պօղոս Առաքեալներուն հաստատումները: Պետրոս Առաքեալի մէկ ելոյթին առիթով «Աստուած առիթ տուաւ, որ մարդիկ ապաշխարեն եւ կեանք ունենան» (Առաքեալներու Գործեր ժԱ. 18): Իսկ ուրիշ տեղ մը նոյն Առաքեալը կ'ըսէ հրեաներուն.- «Ապաշխարեցէ՛ք եւ Աստուծոյ դարձէ՛ք որպէսզի ձեր մեղքերը ջնջէ, առիթ տալով՝ որ վերանորոգուիք» (Առաքեալներու Գործեր Գ. 20), տե՛ս նաեւ ԻՁ. 20):

Պօղոս Առաքեալ, իր կարգին, կը պատգամէ.- «Ապաշխարութեամբ Աստուծոյ դառնալ եւ Տէր Յիսուսի հաւատալ» (Առաքեալներու Գործեր Ի. 21):

Ապաշխարելու խորհուրդը Յիսուս պաշտօնապէս հաստատեց, երբ Իր Առաքեալներուն եւ աշակերտներուն իրաւունք եւ իշխանութիւն տուաւ մարդոց մեղքերը ներելու.- «Յիսուս ըսաւ անոնց... Խաղաղութիւն ձեզի. ինչպէս Յայրը զիս դրկեց, ես ալ ձեզ կը դրկեմ..., եւ այս խօսքերէն ետք՝ Ան փչեց անոնց վրայ եւ ըսաւ. Առէ՛ք Սուրբ Յոգին. որոնց մեղքերը, որ ներէք՝ ներուած թող ըլլան եւ անոնց որ չներէք՝ ներուած թող չըլլան» (Յովհաննէս Ի. 21-23):

Հոս բացայայտ կը նշմարուի, որ Յիսուս Իր Առաքեալներուն մարդոց մեղքերուն ներում-թողութիւն տալու իրաւունքը եւ իշխանութիւնը տուաւ եւ Առաքեալներն ալ, իրենց կարգին, այդ իշխանութիւնը փոխանցեցին իրենց յաջորդներուն:

Նոր Կտակարանին Առաքեալներու Գործեր գիրքին մէջ կը կարդանք թէ Առաքեալներու քարոզութեամբ «Տէր Յիսուսի անունը երթալով կը փառաւորուէր: Հաւատացեալներէն շատեր կու գային եւ կը խոստովա-

նէին՝ իրենց գործած մեղքերը պատմելով» (Առաքեալներու Գործեր ԺԹ. 17-18): Այս մէկը արժանի է յատուկ նկատումի:

Յակոբոս Առաքեալ կը յանձնարարէ հաւատացեալներուն.- «Ձեր մեղքերը իրարու խոստովանեցէք եւ իրարու համար աղօթեցէ՛ք, որպէսզի բժշկուիք» (Յակոբոս Ե. 16):

Իսկ Յովհաննէս Առաքեալ հաստատապէս կ'ըսէ.- «Եթէ խոստովանինք մեր մեղքերը, վստահ եղէք թէ Աստուած, որ արդար է պիտի ներէ մեր մեղքերը եւ մեզ պիտի սրբէ մեր բոլոր անիրաւութիւններէն» (Ա. Յովհաննէս Ա. 9):

Ահաւասիկ, իրենց տրուած այս իրաւունքով եւ իշխանութեամբ է՝ որ Յիսուսի Առաքեալները եւ անոնց յաջորդները «Լցին զտիեզերս Կենաց Բանին եւ ջրովն եւ Յոգովն վերստին նորոգեցին զհաւատացեալսն: Այլեւ խոստովանութեամբ եւ Ապաշխարութեամբ զՓրկութիւն քարոզեցին ի ձեռն շնորհաց Որդւոյն Աստուծոյ» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, Վենետիկ, 1954, ճառ Բ., էջ 22):

«Որք մեղանն եւ ստոյգ խոստովանեալ ապաշխարեցին ջերմեռանդ արտասուօք եւ ամենայն բարի գործով՝ նոքա ո՛չ զրկեսցին ի հանդերձեալ յուսոյն» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, Վենետիկ, 1954, ճառ . ԺԳ., էջ 164):

Մարդոց մեղքերը ներելու կամ արձակելու Յիսուսի տուած իշխանութիւնը կ'ենթադրէ, որ հաւատացեալ քրիստոնէաները դիմեն Առաքեալներու յաջորդներուն՝ Եկեղեցւոյ կրօնական Պաշտօնեաներուն եւ մեծ զոջունով խոստովանին իրենց մեղքերը՝ ներում կամ թողութիւն ստանալու համար Աստուծոյ ներկայացուցիչն:

Ասոր համար է որ Եկեղեցւոյ շայրերը կը թելադրեն «միշտ» խոստովանիլ.- օրինակ՝ «Մինչդեռ ողջ եմք՝ խոստովանեսցուք միշտ զմեղս, զի եւ զԱրքայութիւնն ժառանգեսցուք շնորհօք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Մեկնութիւն Սրբոյ Աւետարանին որ ըստ Մարկոսի, Կ. Պոլիս, 1826, հտ. Բ., էջ 435):

«Ապաշխարութիւնը ինկած հոգիները կը վերականգնէ եւ Աստուծոյ մօտ կը կեցնէ, մեղքերով կեղտոտած մարմինը կը լուայ եւ ձիւնէն աւելի կը սպիտակացնէ: Ապաշխարութիւնը մեղքերէ մեռած հոգիին յարութիւն կու տայ եւ անոր յաւիտենական անմահութիւն կը պարգեւէ» (ՍԱՐԳԻՍ ՎՐԴ. ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Յորդորակներ, Անթիլիաս, 1978, էջ 244, աշխարհաբար թրգմ. Անուշաւան Վրդ. Դանիէլեանի):

Քրիստոնէական մտածողութեան եւ Վարդապետութեան մէջ (ներառեալ Հին Կտակարանին ուսուցումը) մշակուած լուրջ հասկացողութիւն մըն է մեղք-յանցանք-զղջում-ներում եւ պատիժ շրջափուլերը, օղակները միեւնոյն շղթային, նկատի առնելով «ինկած» կամ «մեղաւոր մարդուն» վիճակը՝ Աստուծոյ Սրբազնութեան եւ մարդու «Փրկութեան» դիմաց:

Ապաշխարութեան կրօնական իմաստը, խարսխուած Աստուածաշունչի սրբազան վարդապետութեան մէջ, հետեւեալն է.- «Ապաշխարութիւն զինոցն ի ցօղ դարձուցանէ, պահք եւ աղօթք զբերանս առիծուց սանձեն. քանզի ջերմ արտասուք եւ ապաշխարութիւն զմարդիկ ընդ հրեշտակս խառնեն եւ զհրեշտակս՝ ընդ մարդիկ, որպէս եւ Տէրն տերանց թողեալ զբազում հօտսն որ յերկինս՝ զմիոյ ոչխարի զմարդկութեանս զհետ ընթանայր եւ ասէր թէ ուրախութիւն է հրեշտակաց ի վերայ միոյ մեղաւորի զղջացելոյ եւ ապաշխարեցելոյ» (Կանոնք Կեսարիայ, տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 175):

Վարդան Վրդ. Այգեկցի (ԺԲ-ԺԳ դար) կը գրէ.- «Մեղքերու խոստովանութիւնը սրբիչ է, անմաքորներուն՝ մաքրիչ: Խոստովանութիւնը ահաւոր գեհեճի կրակէն փրկող է եւ Դրախտին դուռը բացող: Խոստովանութիւնը երկինքը բացող եւ դէպի Աստուած առաջնորդող է: ... Ո՛վ խոստովանութիւն, որ արժանի ըրիր զիս Աստուծոյ տեսութեան: Շատ մեծ է խոստովանողին պատիւը: Խոստովանութիւնը կնքուած աղբիւր է. խոստովանութիւնը կենդանութեան ջուր է. խոստովանութիւնը անմահութեան աղբիւր է: Խոստովանութիւնը քաղցեալներուն

հաց է. Խոստովանութիւնը ծարաւիներուն ջուր է: Խոստովանութիւնը մեղքի աղտերը սրբող է, անմաքուրները՝ մաքրող, տանջանքներէն ազատող, ահաւոր գեհէնը փարատող եւ Դրախտին դռները բացող: Խոստովանութիւնը՝ երկինքը բացող եւ Տիրոջ ներկայութեան առաջնորդող է, ապաշխարողները միախմբող, մեղքերէ դէպի ապաշխարութեան հրաւիրող, մոլորեաները կանչող եւ երկնաւոր քաղաքը առաջնորդող» (ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՅԳԵԿՑԻ, Խրատներ, Անթիլիաս, 2002, էջ 47, 51 եւ 53, բնագիրի հրատարակութիւն եւ աշխարհաբար թարգմանութիւն Պարթեւ Վրդ. Կիւլիւմեանի):

Մեր Եկեղեցւոյ «Գիշերային» ժամերգութեան ընթացքին հաւատքով կ'երգենք.- «Արդ անկեալ զՔեզ աղաչեմ. շնորհեա՛ ինձ ապաշխարութիւն, Տէ՛ր, եւ ողորմեա՛» (տե՛ս ժամագիրք (փոքր), Բ. տպ., Անթիլիաս, 1986, էջ 150, Թաւուրք Ապաշխարութեան, Չորեքշաբթի):

ԳԻՏԱԿԻՑ ԶՂՋՈՒՄ, ԱՊԱՇՆԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԵՂՔԵՐՈՒ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վերը ըսի թէ Յիսուս յաճախ արտայայտուած է մեղքի, զղջումի, ապաշխարութեան եւ Աստուծոյ հանդէպ հաւատարիմ ըլլալու մասին:

Մեղաւորին կողմէ առնուած քայլը հերթականութիւն մը ունի.- «Ապաշխարել եւ խոստովանել զյանցանս» (Կանոնք Լաւողիկեայ, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 231): Նախ «ապաշխարել» (գիտակցիլ եւ զղջալ) եւ ապա «խոստովանիլ»: Այսպէս ըմբռնած է նաեւ Շահապիվանի Եկեղեցական ժողովը (444 թուին).- «Եթէ ոք ի կախարդութեան գտցի այր կամ կին, եւ յուրացութեան կամ յայլ չարագործութեան եւ ի զղջումն եւ յապաշխարութիւն ո՛չ եկեսցէ ...» (Կանոնք Շա-

հապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա. Երեւան, 1964, էջ 440):

Ձղջումի եւ ապաշխարութեան գործնական արտայայտութեան մասին, նկատի ունենալու ենք յատկապէս Փարիսեցիին եւ Մաքսաւորին ծանօթ առակը, որ Յիսուս Ինքը յատուկ դիտաւորութեամբ պատմած է (Ղուկաս ԺԸ. 9-14): Առակին մէջ ծանօթ է, որ մաքսաւորը «Կուրծքը կը ծեծէր ու կ'ըսէր. Աստուած, ողորմէ՛ ինձի, մեղաւորիս»: Առակի աւարտին Յիսուս կ'եզրակացնէ. Մաքսաւորը «Տուն իջաւ աւելի արդարացած քան Փարիսեցին» (Ղուկաս ԺԸ. 14): Այսինքն մաքսաւորը ներում կամ արդարացում գտաւ Աստուծոյ մօտ, որովհետեւ զղջաց, իր մեղաւորութիւնը գիտակից կերպով խոստովանեցաւ Աստուծոյ եւ կուրծքը ծեծելով ըսաւ. «Աստուած իմ, ներէ՛ ինձի, մեղաւոր եմ» (Ղուկաս ԺԸ. 13):

Ն. Շնորհալի Հայրապետը զգացուած կը գրէ.-

«Սուլորածներուն դարձ պարգեւող, Տէ՛ր,

զիս ալ դարձի բեր...

որպէսզի զղջամ մեղքերուս համար»

(ՍԲ. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Հաւատով խոստովանիմ, տուն թիւ 17):

«Աղաչեմ զքեզ, Տէ՛ր, պարգեւեա՛ ինձ ապաշխարութեամբ լուանալ զմեղս իմ եւ ողորմեա՛» (Շարական Պահոց, Օրինութիւն ԱԿ):

Նման ձեւով ու քայլով արդարացաւ նաեւ այն մեղաւոր կինը, որ առանց մարդկային ակնածանքի ինկաւ Յիսուսի ոտքերուն դիմաց, արցունքով թրջեց Անոր ոտքերը, իր մազերով սրբեց թափած արցունքը, ունեցաւ սիրոյ եւ զղջումի արտայայտութիւն եւ լսեց Յիսուսի աստուածային հեղինակաւոր խօսքը. «Ներուած են քու մեղքերդ» (Ղուկաս Է. 48):

Ապաշխարութեան գործնական օրինակ մըն է նաեւ Հին Կտակարանին մէջ յիշուած ասորական մայրաքաղաք՝ Նինուէի բնակիչներու պարագան, որոնք Յովնան Մարգարէի քարոզութեան իբր հետեւանք՝ զղջացին, ծոմապահութեամբ ապաշխարեցին, աղօթեցին Աստու-

ծոյ եւ խոստացան չար գործերէ հեռու մնալ եւ փրկուեցան. Աստուած ներեց անոնց ու չպատժեց (տե՛ս Յովնան Մարգարէ, գլ. Դ.):

Նոյնը եղաւ Դաւիթ Մարգարէի պարագան: Ան լաւապէս գիտակից էր իր անձնական մեղքերուն: Ան Աստուծոյ կը խոստովանէր իր գործած մեղքերը: Գիտէր, որ Աստուած ծանօթ էր իր մեղքերուն եւ Աստուած պատժած էր զինքը այդ մեղքերուն համար: Դաւիթ ընդունելով իր գործած մեղքերը՝ կ'աղօթէր, որպէսզի Աստուած գթայ եւ ներէ իրեն՝ ազատելով յաւիտենական կորուստէ (տե՛ս օրինակ՝ Սաղմոսներ թիւ 32 [31] եւ թիւ 51 [52]): Դաւիթ լաւ փորձառութիւն ստացեր էր՝ իր մեղքերուն վերաբերող: Ան իր սրտին մէջ գաղտնի պահեր էր որոշ մեղքեր եւ սեռային այն ապօրինի յարաբերութիւնը, որ ունեցեր էր Բերսաբէի հետ եւ այդ արարքը «չար» նկատուեցաւ Աստուծոյ աչքին, կ'ըսէ Սբ. Գիրքը: Իսկ երբ Նաթան Մարգարէն Դաւիթ Մարգարէին մեղքը բացայայտեց, վերջինս ըսաւ անոր.- «Մեղանչեցի Տիրոջ դէմ» եւ Նաթան ըսաւ. «Տէրը վերցուց քու մեղքդ եւ չես մեռնիր» (տե՛ս Երկրորդ Թագաւորութիւն գլ. ԺԱ. եւ ԺԲ. 13-14, նաեւ Երրորդ Թագաւորութիւն Ը. 45-46, Սիքիա Է. 9 եւ Եսայի ԽԲ. 24): Այդպէս է որ «Փրկութեան» ուրախութիւնը վերահաստատուեցաւ Դաւիթի հոգիին մէջ:

Շատ հետաքրքրական է Պատարագիչ Եկեղեցականին անձայն կատարած աղօթքներէն մէկուն հետեւեալ արտայայտութիւնը.- «Ո՛չ անտես արարեր զմեղուցեալն, այլ եղիր ի վերայ նորա ապաշխարութիւն փրկութեան» (Պատարագամատոյց, «Սուրբ Աստուած»ի ընթացքին կատարուած աղօթքին մէջ):

Ասոր համար ալ, Սաղմոսներուն մէջ կ'ըսուի թէ շատ բան պէտք է պահքի եւ ապաշխարութեան համար.- արհամարհել մեղքը, հեռանալ անոնցմէ, սիրել Աստուծոյ Օրէնքը եւ պահպանել Անոր Օրէնքը (հմմտ. օրինակ՝ Սաղմոս 119 [118], 25-40, 56-64, 88, 93-94, 111-112, 133, 145-146, 159 եւ 163):

Մեղքը «Աստուծոյ բացակայութիւնն է» ըսուեցաւ: Սակայն «մեղք»ին ճանաչումը, ապաշխարութիւնը, խոս-

տովանութիւնը, Աստուծոյ հետ սրտակցութիւնը, աղօթքը, աղաչանքը, մեղքերու ներումը եւ մարդուս հոգիին մաքրագործումը կը դառնան «փրկութեան միջոցներ»:

Աստուած կեանք է մարդուս կործանումին մէջ, մահուան մէջ եւ լոյս խաւարի մէջ: Աստուծոյ «փրկող միջամտութիւնը» լոյս եւ յոյս կը բերէ մարդուս:

Այս գիտակցութեամբ, այս հաւատքով եւ հոգիով Նարեկացին կը դիմէ Յ. Քրիստոսի.- «Ըսէ՛ խօսքով եւ անմիջապէս պիտի սրբուիմ. մոռցի՛ր չարիքներուս թիւը եւ իսկոյն պիտի համարձակիմ» (Սբ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան ԽԲ. Բ., էջ 198, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի):

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ **«ԱՆՅԱՏԱԿԱՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔ»Ի ՄԱՍԻՆ** **(Համաձայն Հայ Աստուածաբանական** **Ստածողութեան)**

1) Անհատական խոստովանանք երբ կ'ըսենք, եկեղեցական-կրօնական եզրաբանութեամբ կը հասկնանք հաւատացեալ մարդոց «Անձամբ իւրեանց խոստովանեցան» քայլը, արարքը, ձեւը, ընթացքը (հմմտ. օրինակ՝ Կանոնք Սբ. Բարսղի Կեսարացոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 351, հրտկ. Վազգէն Յակոբեանի):

2) «Որ շրթամք իւրեանց պղծին եւ նոքա եկեալ խոստովան լիցին զյանցանս՝ ընդունելիք են» (Կանոնք Սբ. Բարսղի Կեսարացոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 352):

3) Յովհաննէս Մանդակունի Կաթողիկոսի անունով հասած Կանոններուն մէջ հետաքրքրական հատուած մը մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ.- Ան կը գրէ.- «Երթայ քահանայն մեղուցելովն (եզակի) ի դուռն եկեղեցոյն եւ ասէ Սաղմոս.....: Եւ կացուցանէ զմեղուցեալն (եզակի)

յարեւմուտս կոյս եւ հրաժարէ երիցս ի սատանայէ, որպէս ի Մկրտութեանն...: Եւ ապա կացուցանէ զխոստովանողն (եզակի) հանդէպ դրանն (Եկեղեցւոյ) եւ ԹՈՒԷ ԶԱՆՈՒԱՆՍ ՄԵՂԱՑՆ, որպէս եւ գրեալն է ... Եւ արդարացեալ շնորհօքն Քրիստոսի դարձցի ի տուն իւր (եզակի), պահել եւ աղօթել զամենայն աւուրս կենաց իւրոց...: Այս է դուռն ապաշխարութեան ճշմարիտ, եւ առիթ արդարութեան եւ կնքէ սուրբ խաչին եւ եկեղեցեաւ եւ աջով քահանային» (Յովհաննէս Մանդակունի Կթղ.ի Կոչումն Ապաշխարութեան, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Բ., Երեւան, 1971, էջ 296-297):

4) Քահանան, երբ հիւանդի այցելութեան կ'երթայ, Մայր Մաշտոցը կը թելադրէ՝ ըսելով.- «Առնու քահանայն զխոստովանութիւնն պարզամտութեամբ եւ բազում յուսով» (Կանոն Յաղորդութիւն տալոյ հիւանդի, տե՛ս Մայր Մաշտոց, հտ. Ա., Գիրք Ա., Աբ. Էջմիածին, 2012, էջ 250, աշխատասիրութիւն Գէորգ Տէր-Վարդանեանի):

5) «Եթէ ոք ի քահանայից զծածուկ խոստովանութիւն ուրուք յայտնեաց, անկցի յաշտիճանէ եւ ի կարգէ պաշտօնէից մերժեսցի...» (Կանոնք Գրիգորի Լուսաւորչի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 248):

6) Նոյնպէս, Դուինի Եկեղեցական Բ. Ժողովի (554 թուականին) թիւ ԺԹ. Կանոնի համաձայն, նզովքով կարգալոյծ կ'ըլլայ այն եկեղեցականը, որ ծածուկ խոստովանութեամբ իրեն յայտնուած մեղքերը կը յայտնէ ուրիշին: Բնագիրը կ'ըսէ.- «Եթէ քահանայն յայտնեսցէ զխոստովանութիւնն ապաշխարողաց՝ նզովիւք լուծցի» (Պատմութիւն Ժողովոց Յայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1874, էջ 80, աշխատասիրութիւն Աբել Արք. Մխիթարեանի):

7) Դուինի նոյն Եկեղեցական Ժողովը եկեղեցականներուն կ'արգիլէ վարձատրութիւն ստանալ խոստովանութիւն կատարողներէն: Բնագիրը կ'ըսէ.- «Քահանայք

մի՛ իշխեսցեն տրովք կատարել զխորհուրդ ապաշխարութեան» (տե՛ս Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1874, էջ 80, աշխատասիրութիւն Արել Եպս. Մխիթարեանի):

8) «Գործ է նոցա (քահանայից) ... զմեղս թողուլ» (ՍԲ. ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՍՔՐՈՆԱՑԻ, Մեկնութիւն խորհրդոյ Պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 83-84):

9) Վահան Մամիկոնեան (Գիւտ Ա. Կթղ.ի ժամանակ, Ե. դար) «Անդադար խնդրէր ի Փրկչէն Քրիստոսէ շնորհել նմա ժամ բարի, ասելով ընդ միտս իւր թէ միշտ քեզ Տէր Աստուած ամենայն ինչ հնարաւոր է եւ տկարանայ քեզ եւ ոչ ինչ. դու, Տէ՛ր, ապաւեն իմ լեր. շնորհեա՛ ինձ ժամանակ դարձի խոստովանութեան եւ ուսո՛ ինձ առնել զկամս քո, զի դու ես Աստուած իմ» (ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Դ. տպ., Վենետիկ, 1933, ԿԵ., էջ 381):

10) «Այլեւ առ երախտացեալսն հոգւով զդարձուցելոցն յապաշխարութիւն խոստովանութեամբք՝ (Աստուած) ներէ եւ խնամէ եւ բժշկէ ողորմութեամբ, եւ թողու զմեղս ըստ բազում գթութեան իւրոյ» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԻՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, Վենետիկ, 1954, ճառ Բ., էջ 18):

11) Քահանաները «Թէ զուրուք թողուցուն զմեղս՝ հայելով յանկեղծաւոր խոստովանութեանն ապաշաւ եւ զղջումն՝ թողեալ լինի...» (ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱԲԱԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Յաղագս Քահանայութեան, տե՛ս Սոփերք Հայկականք, հտ. Գ., Վենետիկ, 1853, էջ 12):

12) Զաքարէ մեծ զօրավարը եւ անոր եղբայրը՝ Իւանէ «Յոյժ սիրէին զսուրբ Վարդապետն (Մխիթար Վրդ. Գոշ, ԺԳ. դար), քանզի Զաքարէ խոստովանութեամբ որդի էր նորա հոգեւոր» (ԿԻՐԱԿՈՍ ՎՐԴ. ԳԱՆԶԱԿԵՑԻ, Պատ-

մութիւն Յայոց, Երեւան, 1961, գլ. ԺԴ., էջ 216, աշխատասիրութիւն Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանեանի):

13) «Եւ հինգհարիւր իննսուն եւ չորս թուին (Յայոց, այսինքն՝ շուրջ 1320 թուականներուն) մեռաւ (Ձոսլին) քաջն եւ յոյժ հայասէրն, որուն արար ողբս Գէորգ Վարդապետն, որ հայրն էր խոստովանութեան նորա» (ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Հաւաքունն Պատմութեան, Վեցետիկ, 1862, ՀԳ., էջ 125):

14) «Մեռաւ իշխանն Յայոց Վասիլն եւ թաղեցաւ ի Կարմիր Վանքն. եւ էր հոգաբարձու նորա եւ հայր խոստովանութեան Տէր Բարսեղ Կաթողիկոսն Յայոց» (ՍԱՏԹԵՆՍ ՈՒՌՅԱՅԵՑԻ, Ժամանակագրութիւն, Երեւան, 1991, էջ 354):

15) «Նախ եւ առաջ, համաձայն Մարգարէին, պէտք է մեղքերը ատել, արհամարել եւ հեռանալ անոնցմէ եւ ապա խոստովանիլ աննենգ մտքով, ո՛չ հարկադրաբար, կեղծաւորութեամբ, պատճառաբանութիւններով եւ ո՛չ ալ կցկտուր ծելով, այլ ճշմարտութեամբ եւ պէտք եղածէն աւելի անձը դատապարտելով. ապա անհրաժեշտ են սրտի խոնարհութիւն, հեզութիւն, անոխակալութիւն եւ կատարեալ սէր, նաեւ պահեցողութիւն, մոխիրը իբր հաց ուտել եւ ըմպելին արցունքով խառնել, անդադար աղօթել եւ արտասուել, ամայութիւն եւ ողբի ձայներ, սրտի հեծութիւն, մտքի մռնչում, մարմնի տժգունութիւն, ինչքերու աղքատութիւն, սուրբ եղբայրներու հպատակութիւն, լեզուի լռութիւն, աչքերու խոնարհութիւն, բազում ողորմածութիւն: Ահա այսպիսի բաներ պէտք են ապաշխարութեան համար եւ երբեք պէտք չէ նուազեցնել» (ՍԱՐԳԻՍ ՎՐԴ. ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Յորդորակներ, Անթիլիաս, 1978, էջ 356-357, աշխարհաբարի թրգմ. Անուշաւան Վրդ. Դանիէլեանի):

16) Սիսի Եկեղեցական Բ. Ժողովը (1243 թուականին), Կոստանդին Ա. Կաթողիկոս Բարձրբերցիի առաջ-

նորոգութեամբ, կանոններ հաստատած է, որոնցմէ մէկը (կանոն թիւ ԺԳ.) կը վերաբերի անհատական խոստովանանքին.- «Ծեր եւ գիտուն խոստովանահարս կարգեսցեն, որ յամէն Կիրակէի առանց դրամի ի խոստովանութիւն կոչեսցէ վասն շաբաթուն յանցանաց, եւ Քահանայքն խոստովանահարցն հրամանաւ զիրեանց ժողովրդեան զարժանաւորն հաղորդեսցեն առանց դրամի...» (ԿԻՐԱԿՈՍ ՎՐԴ. ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Երեւան, 1961, գլ. ԽԳ., էջ 305):

17) «Մեղս անձանց միանձունք յամենայն ժամ պատմեսցեն հարց եւ լուծցեն խոստովանութեամբ» (Վարք Սրբոց Հարանց, հտ. Բ., Վենետիկ, 1885, էջ 669):

18) Տերտուղիանոսի նման հեղինակութիւն մը կ'ըսէ. «Շատեր կը խուսափին խոստովանութենէ կամ օրէ օր կը յետաձգեն, որովհետեւ կը վախնան իրենց յոռի վարքը յայտնելէ...: Որոգիմէս կ'ըսէ.- Ապաշխարութեամբ մեղքի թողութիւն կը տրուի, պայմանով որ մեղաւորը չ'ամչնայ Քահանային յայտնել իր գործած մեղքերը: ... Իսկ Սբ. Ոսկեբերան կ'ըսէ.- Քահանաները այնպիսի իշխանութիւն ստացան, որ ո՛չ իսկ հրեշտակներու կամ հրեշտակապետերու տուաւ Աստուած» (ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ՇՆՈՐՀՔ ԵՊՍ., Տեղիք աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1993, էջ 51-52):

19) «Որպէս Կիրակին յարութեան օր է, նոյնպէս ամենայն մարդ, որ զվեց օր շաբաթուն զիր հոգին մեղօք մեռուցեալ է, յամէն Կիրակի զշաբաթուն յանցանքն խոստովանի եւ յառնէ ի մեռելոց եւ կանգնի ապաշխարութեամբ: ... Բազում տարիք կան առանց խոստովանութեան եւ առանց Հաղորդութեան, ոմանք՝ զի անգէտ են եւ ո՛չ գիտեն զշնորհք եւ զքարիք խոստովանութեանն, եւ կէսք՝ վասն անաչելոյ եւ վախելոյ ո՛չ խոստովանին...: ... Ո՛վ ծածկէ զիր մեղքն եւ չխոստովանի՝ մեռանի զմահն յաւիտենից» (ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՐԴ. ԵՐՁՆԿԱՑԻ, տե՛ս ԲԱԴԴԱՍԱՐԵԱՆ Է. Ս., Յովհաննէս Երզնկացին (ԺԳ. դար) եւ նրա Խրատական արձակը, Երեւան, 1977, էջ 172-174):

20) Վարդան Այգեկցի երեւելի Վարդապետը (ԺԲ-ԺԳ դար) իր «Առակներ» (կամ Աղուէսագիրք) գործին մէջ մեզ հետաքրքրող առակ մը կը պատմէ.- «Ըմբռնեցին զմէկ աշխարհական ի մեղս եւ բերին առ Սարկաւազն. եւ Սարկաւազն ասաց թէ Երէցն աստ է եւ քան զիս մեծ է եւ ունի իշխանութիւն, առ նա տարէ՞ք եւ տարին: Եւ Երէցն ասաց թէ Եպիսկոպոսն աստ է, առ նա տարէ՞ք եւ տարան եւ Եպիսկոպոսն ասաց թէ Կաթողիկոսն աստ է, առ նա տարէ՞ք եւ տարան, եւ Կաթողիկոսն ասաց՝ Վարդապետն աստ է, առ նա տարէ՞ք եւ տարան. եւ Վարդապետն ետ կանոնս եւ արժանացոյց ապաշխարութեան» (ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՅԳԵԿՑԻ, տե՛ս ԽԱՉԵՐԵԱՆ Լ. Գ., Զայագիր Դպրութեան Ուսումնագիտական Կեդրոններ, հտ. Ա., Լիզպոն, 1998, էջ 232):

Այս հատուածին մէջ, բացի ընդգծելէ Զայ Եկեղեցիէն ներս Զայ «Վարդապետ»ին վայելած եկեղեցական-իրաւական հեղինակութեան մասին, բացայայտօրէն կ'ակնարկուի նաեւ «անհատական» խոստովանանքին:

ՆՈՐ ԶԵՂԻՆԱԿՆԵՐՈՒ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

1) «խոստովանութիւնը լինում է ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՆ, որ կատարեալ մտերմութիւն պահպանուի եւ մեղաւորը կարողանայ իւր սիրտը բանալ Քրիստոսի պաշտօնեային առաջ, իսկ երբ մեղաւորի յանցանքը ԶՐԱՊԱՐԱԿԱԿԱՆ չափազանց ծանրակշիռ դէպք էր լինում, այն ժամանակ քրիստոնէական Եկեղեցում հրապարակապէս եւ ապաշխարութիւն եւ խոստովանութիւն էր պահանջուում ըստ Քրիստոսի վարդապետութեան» (ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ ԱՐՇԱԿ., Զայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնէականը, վերատպութիւն Երուսաղէմ, 1993, էջ 403): Նոյն Զեղինակը այս առիթով կը յիշատակէ Գաղատացի Ձ. 1, Բ. Կորնթացի Ե. 18-20, Ա. Տիմոթէոս Դ. 14 եւ Յակոբոս Ե. 15՝ Նոր Կտակարանեան մտածողութիւնը:

Տէր-Միքայէլեան դարձեալ կը գրէ.- «անձնական» եւ «հրապարակային» խոստովանութեան մասին.- «Ապաշխարելուց յետոյ հաւատացեալը գալիս է եւ խոստովանում իւր մեղքերը քահանային եւ ձրի թողութիւն ստանում: Եթէ խոստովանութիւնը անձնական կամ առանձնական մեղաց համար է, քահանան ըստ կարեւորութեան հարկաւոր խրատներ է տալիս...: ... Բայց երբ մեղաւորը հրապարակապէս մեղանշել է եւ եղբայրներին գայթակղութիւն պատճառել, հրապարակապէս եւս ապաշխարում է թէ՛ ուղղուելու եւ թէ՛ գայթակղութիւնը վերացնելով՝ վերստին վերականգնելու իւր եղբայրական անդամակցութիւնը եկեղեցում» (ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ ԱՐՇԱԿ., Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնէականը, վերատպութիւն Երուսաղէմ, 1993, էջ 419-420):

2) Ուրիշ Հայ Եկեղեցական մը կը գրէ.- «Հայոց Եկեղեցին թէ՛ հրապարակային եւ թէ՛ առանձնական խոստովանութեան կերպերը պահած է: ... Սակայն, այժմ դժբախտաբար, Հայ Եկեղեցւոյ մէջ հրապարակային խոստովանանքի ժամանակ ո՛րեւէ մէկը իսկապէս չի՛ խոստովանիր իր մեղքերը» (ՂԵՐԵՆԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները, Պէյրութ, 1957, էջ 29):

3) “The last act of Penance is Confession. Confession is an important part of the Sacrament of Penance. There is a private confession not only in the Roman Catholic Church, but in all the ancient Eastern Churches, including the Greek, Russian, and Armenian Churches. The unfortunate fact however, is that in many places it is not practiced...When we do not feel peaceful in our sins, we should go to a priest to regain our inner peace and spiritual health. That is the aim of Confession. ...The priest should know your spiritual troubles in order that he may give his advice or guidance in accordance with your need. Therefore, Private Confession is based on the teachings of the Gospels and of the Church, as well as on common

sense and in the need of our soul" (KALOUSTIAN SHENORK BISHOP, Saints and Sacrament of the Armenian Church, Fresno, 1959, էջ 43-44):

4) «Անձնական խոստովանանքի դրութիւնը ներկայիս գրեթէ գոյութիւն չունի մեր Եկեղեցւոյ մէջ, թէւ իր իսկութեան մէջ շատ կարելոր ու դաստիարակիչ է» (ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ՍԵՊՈՒՅ Ծ. ՎՐԴ., Հայոց Եկեղեցւոյ Խորհուրդներն ու Ծէսերը, տե՛ս «Գանձասար» (աստուածաբանական հանդէս), հտ. Ա., Երեւան, 1992, էջ 75):

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԿՈՂՄԷ ՍԱՅՍԱՆՈՒԱԾ ԱՊԱՇԽԱՐԱՆՔՆԵՐ

ԿԱՍ

ՊԱՏԻԺԻ ԵՒ ՀԱՏՈՒՑՈՒՄԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐ

(համաձայն գործուած մեղքերու
թիւին եւ ծանրութեան)

Խոստովանութեան Խորհուրդին մէջ է նաեւ այն պարագան, որ կը կոչուի «ապաշխարանք», «հատուցում» կամ մեղքերու փոխարէն տրուած «պատիժ», որ Եկեղեցին կը սահմանէ գործուած մեղքերու եւ յանցանքներու ծանրութեան չափին եւ թիւի համապատասխան: Խոստովանանքին յաջորդող հատուցումը կամ կրելիք պատիժը՝ մեղաւորը հոգեպէս եւ բարոյապէս բժշկելու կամ վերաշինելու նպատակ ունի.- «Ձեր մեղքերը իրարու խոստովանեցէ՛ք եւ իրարու համար աղօթեցէ՛ք, որպէսզի բժշկուիք» (Յակոբոս Ե. 16):

Ապաշխարանքը կամ գործուած մեղքերուն հատուցումը եւ կամ «պատիժը» կրնայ իրագործուիլ Խոստովանաօր կողմէ յանձնարարուած աղօթքով, պահքով, բարեգործութեան զանազան տեսակի արարքներով, որոշ զոհողութիւններով եւ Սուրբ Հաղորդութեան ժամանակաւոր զրկումով (որու մասին շատ կ'անդրադառնան «Կանոնագիրք Հայոց»ի կանոնները): Մեղքերու

փոխարեն՝ մեղաւորը հարկ է որ կրէ համապատասխան պատիժ մը եւ որոշ իմաստով՝ հատուցում մը կատարէ իր կատարած գործերուն:

Եկեղեցւոյ հիմնական հասկացողութիւնը հետեւեալն է.- «Ոյք մեղան եւ յանցեան ի պէսպէս ինչ յանցանս ... խոստովանութեամբ ապաշխարութեամբ ամենայն իրօք դարձան եւ հեռացան ի չարէն՝ ըստ չափոյ յանցանաց ժամանակ տացեն ապաշխարութեան (այսինքն՝ յանցանքի կամ մեղքի չափին համաձայն՝ ապաշխարութեան ժամանակ թող տան)...» (Կանոնք Լաւորիկեայ, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 229):

Եկեղեցին, հին շրջանին, Ապաշխարութեան հետ կապուած զանազան «Պատիժներ» սահմանած է՝ համաձայն գործուած մեղքերու թիւին եւ անոնց ծանրութեան .-

1. Զրկում Աբ. Յաղորդութենէն՝ որոշ ժամանակի մը համար,

2. Աբ. Պատարագի ընթացքին Եկեղեցիէն դուրս (դուռին մօտ) գտնուիլ՝ դարձեալ որոշ ժամանակի մը համար,

3. Աբ. Պատարագներ մատուցանել տալ (տե՛ս օրինակ Կանոնք Եփրեմի Ասորւոյ, Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Բ., Երեւան, 1971, էջ 56: ԱԲ, ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԴ. ՏԱԹԵԲԱՑԻ, Գիրք Յարցմանց, վերատպութիւն, Երուսաղէմ, 1993, էջ 602),

4. Բարեգործութիւններ՝ ողորմութիւններ, ծառայութիւններ կատարել,

5. Աղօթքներու կատարում,

6. Պահքերու գործադրութիւն,

7. Դրամական «Տուգանք» վճարել,

8. Մեղաւորը կամ յանցագործը ծեծել (համաձայն յանցանքներու ծանրութեան),

9. Մեծ յանցագործները բորոտանոց (գողենոց) դրկել,

10. Աղուեսադրոշմով խարանել կրօնական եւ եկեղեցական ծանր յանցագործները եւ աղանդաւորները:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ.- Եթէ Սարկաւագ, Քահանայ կամ արեղայ աղանդաւորական շարժումի անդամ դարձած

է, անոր պատիժը շատ ծանր է.- ճակատին կամ դէմքին վրայ խարանել Աղուեսադրոշմ, իսկ եթէ յամառի մնալ այդպէս՝ կտրել անոր արական «երկու ջիղերը» եւ բորոտանոց ուղարկել:

«Աղուեսադրոշմ» կամ «Աղուէս խարան» կը նշանակէ.- «Աղուեսախարանօք գդէմս նոցա դրոշմել, ... զի եղիցին այն նոցա նշան յաւիտենից՝ յայտնի եւ ճանաչելի ամենեցուն, զի մի՛ ոք տգիտաբար հաղորդեսցի ընդ նոսա» (ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՎՐԴ. ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՅԻ, Պատմութիւն, Երեւան, 1965, գլ. ԻԳ., էջ 129, աշխատասիրութիւն Կ. Ն. Յուսբաշեանի):

«Խարան, իբր դրոշմ կամ կնիք ի ճակատ եւ կամ յերեսս յանցաւորաց եւ աղանդաւորաց քանդակաւ նմանութեան նենգաւոր աղուէտու» կը բացատրէ հեղինակաւոր Բառարան մը (ՆՈՐ ԲԱՌԳԻՐՔ ՅԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ, հտ. Ա., Վենետիկ, 1836, հտ. Բ., Վենետիկ, 1837, էջ 42):

1) Ան, որ ինքզինքը կը ներքինացնէ՝ անոր պատիժը հետեւեալն է.- «Արտաքոյ եկեղեցւոյ կացցէ՝ միայն զծայն պաշտամանն եւ աղօթից լուիցէ, Է. ամ (եօթը տարի) այնպէս ապաշխարեսցէ: Եւ յետ Է. ամին՝ Դ. ամս (չորս տարի) ընդ ապաշխարողս արտաքոյ դրանն ընդ ձեռամբ կացցէ» (Կանոնք Նիկիական, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 116-117):

2) Եկեղեցական աստիճան ունեցողները եթէ «Ի մեղս զարածան եւ կերան զփսխած իւրեանց ի շնութիւն, ի պռնկութիւն, ի գողութիւն, յագահութիւն, յխակալութիւն ... Ժ. ամ (տասը տարի) ընդ պատժօք լիցին եւ Դ. ամ (չորս տարի) ընդ ունկնդիրսն կացցեն...» (Կանոնք Նիկիական, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 124-125):

3) Անոնք, որ կուսութիւն (կուսակրօնութիւն) կը խոստանան եւ հաւատարիմ չեն գտնուիր իրենց խոստումին՝ «Ձապաշխարութիւն նոցա Բ. ամս (երկու տարի) ընդ ձեռամբ դրանն» պէտք է մնան (Կանոնք Անկիւր-

եայ, տե՛ս Կանոնագիրք Չայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 166-167): Յոս ալ պէտք է հասկնալ, որ ապաշխարանքի իբր պատիժ՝ այսպիսի մեղքեր գործողները 2 տարի եկեղեցիէն դուրս մնալու են եւ անկէ ետք մտնեն եկեղեցի...:

4) Այն կիները, որոնք ամուսնացած են եւ անհաւատարմութեան (շնութեան) մեղքով կը բռնուին՝ «հինգ տարի» «Առ դրանն ընդ ձեռամբ կացցեն» եւ յետոյ «երկու տարի» ալ եկեղեցի մտնեն եւ ապաշխարեն (Կանոնք Կեսարեայ, տե՛ս Կանոնագիրք Չայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 169):

5) «Եթէ ոք ի կախարդութեան գտցի այր կամ կին, եւ յուրացութեան կամ յայլ չարագործութեան եւ ի զղջումն եւ յապաշխարութիւն ո՛չ եկեսցեն՝ ... ԺԲ. ամ (տասներկու տարի) առ դրանն (եկեղեցւոյ) ընդ ունկնդիրսն եւ Գ. ամ (երեք տարի) ընդ ապաշխարողս ելցէ ...» (Կանոնք Շահապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Չայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 440):

6) Հին շրջանին Երեւան եկած «Մծղնութիւն»ը քրիստոնէական աղանդաւոր շարժում մըն էր, որուն համաձայն, բացի կրօնական ուրիշ շեղումներէ (տե՛ս Կանոնք Շահապիվանի, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 45), մարդուս մէջ ի ծնէ չար դէւ մը կը գտնուի, որ ո՛չ Մկրտութիւնը, ո՛չ ալ եկեղեցական ուրիշ Սուրբ Խորհուրդ կրնայ այդ դէւը հեռացնել, այլ միայն տեւական աղօթքը:

Մծղնութիւնը ասորական ծագումով աղանդաւորական շարժում մըն էր (յունական աղբիրներուն մէջ կը կոչուի «Մեսալեաններ», անգլ. Messalians): Դ - Ե դարերուն այդ աղանդաւորները կը յիշուին արդէն: Աղանդաւորական այդ շարժումը դատապարտուած է Եփեսոսի եկեղեցական ժողովով (431 թուին): Յովհ. Կթղ. Օձնեցի, կը վկայէ անոնց մասին երբ կը թելադրէ որ հաւատացեալները «Ամենեւին հեռանալ ի նոցանէ, գարշել եւ ատել զնոսա, զի որդիք սատանայի են եւ

լուցկիք յաւիտենական հրոյն եւ օտարացեալ են ի սիրոյն կամաց Արարչին» (Կանոնք Յովհաննու Օծնեցւոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 534-535, հրտկ. Վազգէն Յակոբեանի): Շարժումը գոյատեւած կը թուի ըլլալ մինչեւ Է. դար:

Շահապիվանի ժողովին մասնակցող ժողովականները (444 թուականին) շատ ծանր պատիժներ սահմանած են Մծղնէութեան աղանդաւորական շարժումին հետեւողներուն համար: Եթէ աղանդաւորը եկեղեցական էր, կարգաւոյժ կը հռչակուէր, ճակատին աղուեսադրոշ կը դրուէր եւ ապա կ'արգելափակուէր վանքի մը մէջ: Եթէ աղանդաւորը դարձի չգար՝ ... այն ատեն խիստ ծեծի կ'ենթարկուէր եւ ապա սեռային ջիղերը կը կտրէին եւ կ'ուղարկէին բորոտանոց: Նոյնն էր պատիժը աշխարհական աղանդաւորներուն համար, միայն թէ անոնք կ'ուղարկուէին ո՛չ թէ վանք մը, այլ ուղղակի բորոտանոց: Ահաւասիկ բնագիրը.-

«Եթէ ոք ի մծղնէութեան գտցի կամ երեց կամ սարկաւազ կամ ի հաբեղայից՝ քահանայութիւնն լուծցի, աղուեսադրոշմ ի ճակատն դիցի եւ ի տեղիս ճգնաւորաց յապաշխարութիւն տացեն: Ապա թէ դարձեալ ի նմին գտցի, զջիղսն զերկոսեան կտրեսցեն եւ ի գողենոց տացեն»: Նոյն ծանր պատիժը սահմանուած էր նաեւ աշխարհական աղանդաւորներու համար (Կանոնք Շահապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա. Երեւան, 1964, էջ 461-462: Մծղնէութեան մասին տե՛ս ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԶԱՅԱՍԱՆ, հանրագիտարան, Երեւան, 2002, էջ 743-744 եւ CROSS F. L. – LIVINGSTONE E. L., The Oxford Dictionary of the Christian Church, 2nd ed., New York, 1993, էջ 906, Oxford University Press):

7) «Եթէ քահանայ ոք ի պղծութեան իցէ կամ ի պոռնկութեան եւ կամ յայլ ի վատթար գործս, եւ վկայութեամբ իրքն ի յայտ եկեսցեն, զքահանայութիւնն մի՛ պաշտեսցէ, Յ (այսինքն՝ $j = 300$) դրամ տուգան տացէ՛ յաղքատս բաշխեսցեն ... (կամ) ի կարօտեալս բաշխեսցեն» (Կա-

նոնք Շահապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 430-431):

8) «Եթէ ոք կին ունիցի եւ պոռնկասցի եւ զկարգ ամուսնութեանն սրբութեամբ ո՛չ պահեսցէ ... տուգան կալցին յեկեղեցի եւ ի կարօտեալս բաշխեսցեն: ... Եթէ ազատ է (այսինքն՝ իշխանական ընտանիքի պատկանող անձ է) եւ գան (ծեծ) չէ մարթ հարկանել, ի տուգանն եւ յապաշխարութիւնն յաւելցեն Մ. դրամ (այսինքն՝ 200) կարօտելոց՝ Բ. տարիս յապաշխարութիւն...» (Կանոնք Շահապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 433):

9) Եթէ ամուսնացած այր մը հաւատարիմ չի՛ գտնուիր եւ կնոջ մը հետ գաղտնի կը կենացի կամ պոռնկական հոգիով լեցուած է, «ճ. (այսինքն՝ 100) դրամ այրն տուգան տացէ յեկեղեցին եւ ապաշխարութիւն առնն Գ. ամս (երեք տարի) ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Ա. (տարի) ընդ ձեռամբ մտցէ յեկեղեցի» (Կանոնք Շահապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 437):

10) «Եթէ սուտ փեսայն ընդ աղջկանն պոռնկեցաւ առանց պսակ դնելոյ՝ յեկեղեցի տուգան կալցին ճ. (այսինքն՝ 100) դրամ, զի պսակն օրինութեան անարգեաց, եւ Գ. ամս (երեք տարի) յապաշխարութեան կացցէ» (Կանոնք Շահապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 439):

11) Եթէ եկեղեցւոյ սպասաւորներէն մէկը ծուլութիւն եւ անտարբերութիւն ցուցաբերէ իր եկեղեցական պաշտօնին «Կշտամբեսցեն խրատու վարդապետութեան, եւ գանիւք եւ տուգանօք պատուհասեսցեն ատենական հրապարակաւ, զի եւ այլք երկիցեն» (Կանոնք Սահակայ Պարթեւի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 369):

12) «Այրն, որ եթող (զկին), է. ամ (եօթը տարի) ապաշխարեցէ եւ յեկեղեցին տուգան տացէ, թէ ազատ է (այսինքն՝ եթէ իշխանական ընտանիքի պատկանող անձ է) 3 (այսինքն՝ $j = 300$) դրամ, եւ թէ շինական՝ գանալի լիցի (չարաչար ծեծել) եւ 6. (այսինքն՝ 100) դրամ յեկեղեցի տուգանեացի փոխանակ օրհնութեամբ գանուանութիւնն խոտելոյ» (Կանոնք Շահապիվանի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 437-438):

Նկատում մը:

Հետաքրքրական է, որ Շահապիվանի ժողովը (444 թուականին) գրեթէ միշտ «հոգեկան» ապաշխարութեան հետ՝ կը խօսի նաեւ «դրամական տուգանք»ի մասին՝ իբր հատուցում:

13) Եթէ մէկը «Մերձաւոր խնամութիւն առնէ մինչեւ ի չորրորդ եւ ի հինգերորդ ազգն՝ պսակն անվաւեր լիցի եւ պսակադիրն լուծցի, 6. (այսինքն՝ 100) դրամ տուգանս տացէ...» (Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Բ., Երեւան, 1971, էջ 159):

14) Եթէ քահանայ մը անչափահաս մէկը պսակէ՝ «Լուծցի ի քահանայութենէն եւ 6. (այսինքն՝ 100) դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցի» (Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Բ., Երեւան, 1971, էջ 160-161):

Նկատում մը եւս:

Նախ հարկ է ըսել թէ յիշուած դրամական պատիժներուն արժէքը դժուար է գնահատել այսօր:

Միւս կողմէ, բոլոր սահմանուած պատիժներուն մէջ նկատելի է, որ ապաշխարող մեղաւորներու հետ Եկեղեցին կը վերաբերի կրօնական վսեմ նպատակով մը. Մեղաւորները կամ ապաշխարողները «Մի՛ օտարացուցանել յԱստուծոյ Եկեղեցոյ, այլ լոկ արժանաւորք լիցին ի պաշտամանն արտաքոյ եկեղեցոյ եւ ի Հաղորդութենէն հեռի եղիցին եւ այսպէս ցուցցեն զպտուղ

ապաշխարութեան յանձինս իւրեանց ...» (Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 337-338): «Ուսուցանել խրատու եւ իմաստութեամբ Տեառն» կը յանձնարարէ ուրիշ Աստուածաբան մը (Կանոնք Գրիգորի Աստուածաբանի, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Բ., Երեւան, 1971, էջ 191):

Այս իմաստով ալ, կանոններէն մէկը կը թելադրէ.- «Քահանայք զապաշխարութիւն վաճառականութեամբ մի՛ իշխեսցեն տալ, այլ դաստիարակութեամբ հոգացին խրատել իբրեւ զկարեկիցս, զի ապրեսցին եւ հաս մի՛ առցեն ի նոցանէ մաքսաւորաբար. զի առեալ եւ ծրի տամք» (Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապիոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Յայոց, հտ. Ա., Երեւան, 1964, էջ 486: Ներշապուհ Մամիկոնեան, Տարօնէն, Եպիսկոպոս էր եւ մասնագէտ տոմարի. իբր տոմարագէտ՝ ան կարելոր մասնակիցներէն եղած է Դուինի Բ. եկեղեցական ժողովին, 551 թուին. տե՛ս ՅՐ. ԱՃԱՌԵԱՆ, Անձնանունների Բառարան, հտ. Դ., Պէյրութ, 1972, էջ 29-30):

15) Շատ կարելոր է նկատի առնել Սբ. Գրիգոր Մեծ Վրդ. Տաթևացիի նման խոհուն անձնաւորութեան մը աստուածաբանական մտածողութիւնը, կարծիքը եւ մատնանշած մանրամասնութիւնները՝ Ապաշխարութեան եւ Խոստովանանքի մասին.- «Ապաշխարութիւն է ցաւիլ վասն մեղացն զոր գործեաց. եւ պատժէ զինքն վասն չարին զոր արարեալ լինի: Դարձեալ ապաշխարութիւն է վասն անցեալ չարեացն լալ: Ապաշխարութիւնն երեք բաժին ունի. այսինքն՝ զղջումն սրտի, խոստովանութիւն բերանոյ եւ ապաշխարութիւն գործով: Ջի որպէս երեք կերպիւ մեղանչեմք, այսինքն՝ ի խորհուրդս, ի բանս եւ ի գործս, նոյնպէս երեք կերպիւ պարտիմք ապաշխարել: Եւ պարտ է, որ ապաշխարանքն լինի առ ոտս Քահանային եւ զամենայն մեղք ըստ կարգի վերոյ գրելոց՝ խոստովանեսցի:

Եւ պարտ է, որ ապաշխարանքն լինի առ ոտս Քահանային եւ զամենայն մեղք ըստ կարգի վերոյ գրելոց՝ խոստովանեսցի:

Եւ պարտ է ի շրջակայքն նայիլ, այսինքն՝ յի՞նչ տեղ կամ յի՞նչ ժամանակ գործեաց զմեղքն: Որքա՞ն յամեաց ի մեղքն: Եւ եթէ թեթեւ փորձութեամբ անկաւ եւ եթէ

մեծ: Եւ յի՞նչ հասակ էր: Որչա՞փ իմաստութիւն ունէր: Թէ կնոջ տէ՞ր էր յորժամ մեղանչեաց...: ...Եւ գիտու՞ն էր որ կարէր ճանաչել զմահու չափ մեղքն եւ զներելին: Դարձեալ զգուշասցի զի մի՛ յամօթէ կամ երկիւղէ Քահանային յուսահատութեամբ ծածկէ զմեղքն եւ կամ զմեղքն բաժանէ եւ զկէսն մին Քահանային ասէ եւ զկէսն մին: Ձի շնորհքն Աստուծոյ ո՛չ է մասն մասն, այլ բոլոր եւ կատարեալ:

Եւ գիտելի է, զի մարդ, որ ի մեղք անկանի եւ իմանայ զինքն, որ մեղք գործեաց եւ ունի զխոստովանահայր, պատրաստ ուղղափառ եւ գիտուն, ի յայն պահէ պարտի խոստովանիլ: Ձի որպէս հուրն դիզին վնասակար է, նոյնպէս մեղքն՝ հոգւոյն: ...

Կատարեալ խոստովանութիւնն ունի երիս մասունս ապաշխարութեան: Ձի ատելութիւն մեղաց զղջումն է սրտին եւ խոստովանի բերանով եւ զամօթն կրէ փոխանակ պատժոյն: Յիրաւի ապա այսպիսի խոստովանութիւնս կատարելապէս թողու զմեղս եւ զպատիժս» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԴ. ՏԱԹԵԻՄՅԻ, Գիրք Չարցմանց, վերատպութիւն Երուսաղէմ, 1993, էջ 601-603):

Խոստովանահայրը, կ'ըսէ նոյն աստուածաբան Վարդապետը, որ «պատրաստուած, ուղղափառ եւ գիտուն» մարդ ըլլալու է, լսելէ յետոյ խոստովանողին մեղքերը, «Դնէ ապաշխարանք թէ զինչ կերպիս պատեհ է.- պա՞հք թէ աղօթք, ողորմութի՞ւն թէ Պատարագ եւ այլ զինչ զոր կարող իցէ, զի պարտ է նմանեաւն զնմանն բժշկել» (Նոյն, էջ 602):

16) Հայ Եկեղեցւոյ ուրիշ աստուածաբան ներկայացուցիչ մը Ապաշխարութեան եւ մեղքերու խոստովանութեան խորհուրդը կը վերլուծէ եւ կը խորհրդածէ.- «Աստուած Հայր է. պատմէ՛ Անոր քու նեղութեանդ մասին, որ չարը կը պատճառէ քեզի: ... Տոյց տուր Անոր քու վերքերդ եւ Անորմէ պիտի գտնես դեղ եւ բժշկութիւն: Չի՛ բարկանար, եթէ Անոր առջեւ իյնաս, թէւ անթիւ անգամներ հեռացեր ես Անոր խրատներէն: Միայն թէ թող տեսնէ, որ Իր մօտ կ'երթաս, ցոյց կու տաս վերքերդ եւ

թոյլ կու տաս Իրեն որ քեզ կը տեսնէ: ... Ան Հայր է, կը ցաւի՝ երբ կու լաս քու հոգիիդ ախտերուն համար: ... Եւ համաձայն ախտերու (մեղքերու) բազմութեան եւ տեսակներու՝ բազմատեսակ դեղեր պատրաստած է.- խոնարհութիւն, խոստովանութիւն, անոխակալութիւն, մեղաւորի մեղքերու թողութիւն, ողորմութիւն, պահեցողութիւն, աղօթք, մատաղ, սուրբերու յիշատակի կատարում, հիւրասիրութիւն, որբերու եւ այրիներու խնամածութիւն, եղբայրներու հանդէպ գութ ու կարեկցանք եւ ասոնց նման ուրիշ բարեգործութիւններ, որոնց օրինակները ներկայ են աստուածային խրատներուն մէջ՝ մեր հոգիները ամէն օր բժշկելու համար: Այս պատճառով, պարտաւոր ենք հաստատուն հաւատքով եւ մեծ յոյսով, երկիւղով կանգնիլ Աստուծոյ առջեւ՝ կերակուրները եւ ըմպելիները չափաւորած եւ մեր կարողութեան չափով կարօտեալներուն ողորմութիւն տուած ըլլալով, խոստովանելով Աստուծոյ կամքին հակառակ գործած մեր մեղքերը, եւ արտասուալից ջերմեռանդ պաղատանքներով եւ Սուրբ Պատարագի միջոցով քաւութիւն խնդրել, որպէսզի ամենագութ Աստուած, Իր Միածին Որդիին մեզի համար կատարած մահով, մաքրէ ու սրբէ մեզ մեր մեղքերէն, ազատէ մեր բոլոր պարտքերէն՝ ամրացնելով եւ պատսպարելով մեզ (Պատարագի) Սուրբ Խորհուրդով» (ԽՈՍՐՈՎ ԵՊՍ. ԱՆՁԵԿԱՅԻ, Մեկնութիւն Աղօթից Պատարագին, Վենետիկ, 1869, էջ 11-12 կամ Սբ. Պատարագի Մեկնութիւն, Սբ. Էջմիածին, 2001, էջ 33-35, արեւելահայ թրգմ. Գեորգ Աբղ. Սարոյեանի եւ Սկրտիչ Աբղ. Պռոշեանի):

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԹՅԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՒ ՀՈԳԵԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մինչեւ հիմա ինչ որ ներկայացուեցաւ կրօնական եւ աստուածաբանական բովանդակութեամբ, Ապաշ-

խարութեան եւ խոստովանութեան խորհուրդին մէջ նշմարելի կը դարձնէ Քրիստոնէական եռամաս իրականութիւն.-

1. Մեղանչում Աստուծոյ դէմ («չարին խաղը» կը կոչեն եկեղեցւոյ Յայրերը),

2. Կորուստի կամ կորնչումի գիտակցութիւն եւ

3. Փրկութիւն:

«Մեղանչեցի, կը կորսուիմ, փրկե՛ զիս, Տէ՛ր» պիտի ըսէր Աբ. Գրիգոր Նարեկացին: «Ներե՛, ո՛վ Տէր, ես իբր մարդ՝ օձ ծծեցի» պիտի աւելցնէր հաւատացեալ Դանիէլ Վարուժան բանաստեղծը: Քրիստոնէական այս երկու խոր արտայայտութիւնները մեզի կը յիշեցնեն «Վարք Սրբոց Յարանց»ի արժեքաւոր հաւաքածոյին մէջ արձանագրուած Եգիպտոսի անապատականներէն մէկուն անկեղծ սա խոստովանութիւնը.- «Տէ՛ր, ես իբր մարդ մեղանչեցի, Դուն՝ իբր Աստուած ներե՛ ինձի»:

Հաւատացեալ մեղաւորին մէջ Աստուծոյ սիրոյն եւ Անոր ողորմութեան յայտնութենէն մինչեւ հաւատքի գիտակից ընկալումը եւ վերադարձը դէպի Աստուած՝ կը կազմէ ահա մեղաւոր մարդուն եռաստիճան «հոգեկան վերելքը»:

Ամէն մեղք Աստուծոյ դէմ գործուած արարք մըն է, նկատի առնելով Առաքեալին հաստատումը, թէ «Մեղքը Աստուծոյ Օրէնքին խախտումն է» (Ա ՅՈՎՅԱՆՆԵՍ Գ.4): Ուրիշ խօսքով, չարը կամ մեղքը զրկանքն է Աստուծոյ եւ Անոր բացակայութիւնը մեր մէջ: Ասոր համար ալ ուժեղ է աղօթական կանչը Շնորհալի Յայրապետին.- «Լուա՛ ինձմէ չարին տիղմը» (ԱԲ. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Յիսուս Որդի, Իսթանպուլ, 1974, էջ 61, թարգմանութիւն Շնորհք Արք. Գալուստեանի), քանի որ, ինչպէս կը խոստովանի նոյն Սուրբ հեղինակը.- «Սէրդ սիրով խոնարհեցար, ի փրկութիւն մեր մարմնացար» (տե՛ս Ժամագիրք Յայաստանեայց Սուրբ եկեղեցւոյ, երգ «Նորաստեղծեալ»):

Իսկ Նարեկացին գիտակից հոգիով խօսքը կ'ուղղէ Աստուծոյ.- «Գիտեմ, որ Դուն հաճոյք կը զգաս իմ փրկութեանս համար» (ԱԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Մատեան Ող-

բերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան Գ. ա., էջ 37, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի):

Մեղքի խաւարը փարատել, մեղքի աղտեղութիւնը մաքրել հոգիին մէջ, մեղքին ծանրութիւնը չքացնել եւ հասնիլ հոգիի մաքրութեան, սրբութեան, ներքին խաղաղութեան եւ Աստուծոյ հետ հաշտութեան:

Աստուածաբանական այս ընդհանուր հասկացողութեան եւ ընկալումին մէջ, «Փրկութիւն»ը կարելոր ընթացք մըն է դէպի Աստուած՝ Յիսուս Քրիստոսի եւ Իր Եկեղեցիին միջոցով: Կասկած չկայ թէ Աստուած ներկայ է ապաշխարող եւ խոստովանող մեղաւորին մօտ, որ ինքզինքը կը տեսնէ հոգեկան յանցագործութեան մէջ եւ գիտակից է իր մեղաւորութեան: Նարեկացին կը հաւատայ երբ կ'ըսէ.-

. «Վրաս երկարէ քու ամենամերձ Աջդ եւ զօրացու՛ր զիս գթութեանդ շնորհքներով» (Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան ԼԴ. ք., էջ 169, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի),

. Որովհետեւ Նարեկացի Վարդապետը կը հաւատայ թէ «Աստուած ամենամերձ է» (Նոյն, Բան ԼԴ. ք.),

. Ան կը հաւատայ թէ Աստուած «Մերձ է բոլոր արարածներուն» (Նոյն, Բան ԽԲ. ա., էջ 197),

. Ան կը հաւատայ նաեւ թէ Աստուած «Անմատչելիօրէն հեռաւոր եւ անընդմիջելիօրէն մերձաւոր» է մարդու (Նոյն, Բան ԻԳ. ա., էջ 109),

. Այս համոզումին համար ալ՝ Նարեկացին Աստուած կը կոչէ «Ամենամօտ մատ» (Նոյն, Բան ԽԲ. ք., էջ 198):

Երբ մեղանչողը կ'ապաշխարէ եւ կը խոստովանի, այն ատեն ան կը զգայ Աստուծոյ Շնորհքին ժամանումը, որ իր մէջ կը զարգացնէ հաւատքի, յոյսի եւ սիրոյ առատութիւնը, անոնց յորդումը: Հաւատացեալ մեղաւորը գիտէ թէ պէտք է սպասէ Աստուծոյ սիրոյ շնորհքին, որովհետեւ սէրը կը ստացուի իբր շնորհք: Դէպի Աստուած այս վերադարձը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ «Աստուծոյ պատկեր»ին փնտռուածը, որ մեղանչումով կը նօսրանայ մեր մէջ:

Բորոտի մը խնդրանքը Յիսուսին՝ «Տէ՛ր, եթէ ուզես՝ կրնաս զիս մաքրել» արտայայտութիւնը (Մատթէոս Ը.

2) գերազանցապես կը նշանակէ «բժշկութիւն»՝ ֆիզիքական թէ հոգեկան, իսկ «Բժշկութիւնը կը դադրեցնէ ամենամեծ մեղքերը» կը հաստատէ Սբ. Գրիգոր Նարեկացին (Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան Ի. դ., էջ 133, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի), եւ այդ «Յոգեկան Բժշկութիւն»ը կը նշանակէ «Փրկութիւն»: Ի վերջոյ, պէտք չէ մոռնալ, որ մարդուս մարմինը «հոգիով» կ'ապրի, իսկ հոգին ալ՝ «Աստուծոմով»: Այս ձգտումը «աստուածացումն է» մարդուս, այսինքն՝ անոր գերազանց ճիգը եւ դիմումը դէպի Աստուած:

Ապաշխարութիւնը, ապաշարը, մեղաւորութեան գիտակցութիւնը, Աստուծոմէ հեռացումը, մեղքերու զղջումը եւ ցաւը՝ մարդս ինքնաբերաբար կ'առաջնորդեն նիւթապէս «լալու», ինչպէս ըրեր է Սբ. Գրիգոր Նարեկացին (Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան ԼԲ. բ. եւ գ., էջ 156-160, թրգմ. Թորգոմ Գուշակեանի) իբր արտայայտութիւն կորուստի եւ կորնչումի կամ «դէպի մահ» գլորումի: «Արտասուս ինձ շնորհեա՛ ի յապաշխարութիւն, Տէ՛ր, զի լուացից զմեղս անձին իմոյ» կ'երգենք Շարականի մը մէջ (Ժամագիրք, փոքր, Բ. տպ., Անթիլիաս, Լիբանան, էջ 156): «Ապաշխարել» կը նշանակէ «Ցաւել եւ լալ ի վերայ մեղաց» (տե՛ս Նոր Հայկազեան Բառարան, Վենետիկ): Մեղանչումի դիմաց «լալ, առատօրէն լալ»՝ ճիշտ այնպէս, ինչպէս Յիսուսի ոտքերը արցունքով թրջող մեղաւոր կինը, քանի որ «Արցունքը սրտին դառնութիւնը կը հաստատէ» (Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան Լ. բ., էջ 146, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի):

Չղջումով լալ եւ հաւատքով համբուրել Տէր Յիսուսը՝ հաղորդուելով Անոր «փրկարար գործին եւ Սրբարար Շնորհքին».- «Ծունկի գալով Բարերարիդ քաղցրութեան առջեւ, կը խոստովանի Նարեկացին, հողին վրայ կը տարածուիմ, որպէսզի դէպի մահ գլորումիս կերպը ցոյց տամ» (Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան ԼԲ. բ., էջ 156, թրգմ. Թ. Եպս. Գուշակեանի), «Ընդունէ՛ ցանկասէր աչքերուս արցունքներուն լալագին ողբերգութեան ցօղը՝ մարդեղութեանդ անարատ ոտքերուն

վրայ, Քրիստոս. եւ խորհրդական նմանութեամբը յանցաւոր կնոջ մագերուն՝ իմ Քեզի դարձս ու դաւանութիւնս եւ շրթունքներուս Քու կեանքիդ հաղորդութեան փրկարար ճաշակին տուած համբոյրովս ընդունէ՛ իբր համաշունչ եւ անքակ միութիւն Քեզի հետ» (Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, նոյն, Բան ԼԲ. գ., էջ 158): «Ո՛վ Յիսուս Քրիստոսի ամենապարգեւ ձեռքը, Քու սուրբ աջիդ կարկառած շնորհքով դարձի՛ր եւ մեր մէջ բնակէ՛, ու մի՛ հեռանար սրտիս սիրոյ սենեակէն. Քու անեղծ կնիքդ, որ քրիստոնէական փրկաւետ կոչումիս լոյսին պանծալի նշխարն է, թող ինձի հետ պահուի եւ միջնորդէ յաւիտենական մատեանին մէջ յիշուելու՝ աւետաւոր Սուրբ Յոզիովդ, որ իբր կտակ մեզի խոստացար...» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, Բան ԼԲ. դ., էջ 160, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի):

Հետեւաբար, մարդս, իր ամենէն մեղաւոր թափառումներուն մէջ իսկ կրնայ Աստուծոյ վերադառնալ, եթէ իր մէջ մարած չէ փրկուելու յոյսը, փրկուելու իղձը՝ «Աստուծոյ Յաւիտենական Մատեանին մէջ յիշուելու համար»:

ԵԶՐԱՓՈՎԿԻՉ ՆԿԱՏՈՒՄՆԵՐ

ԵԻ

ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐ

Ա) Բացայայտ է Գրիգոր Վարդապետ Տաթևացիի տեսակէտը, թէ խոստովանութիւնը «անհատական խոստովանութիւն է»: Ան կը գրէ.- «Պարտ է, որ ապաշխարանքն լինի առ ոտս Քահանային եւ զամենայն մեղք ըստ կարգի ... խոստովանեսցի» (ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԴ. ՏԱԹԵՒԱՑԻ, Գիրք Հարցմանց, վերատպութիւն Երուսաղէմ, 1993, էջ 601-602):

Բ) «Ի հնուն՝ մեղքերը խոստովանող հաւատացեալը քահանային կողմէ կ'ենթարկէր որոշ ապաշխարութեան,

Աստուծո՛մէ թողութիւն հայցելով անոր, համաձայն Քրիստոսի պատուէրին: Այժմ ապաշխարութեան այդ ձեւը վերցուած է: Խոստովանութիւնն ալ եղած է լոկ պայմանադրական ձեւականութիւն մը» (ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ, Աշխարհի Լոյս ի Չայս, հտ. Ա., Փարիզ, 1936, էջ 223):

Գ) «Մեր Եկեղեցիին մէջ Խոստովանանքը իր իմաստէն եւ նպատակէն շատ բան կորսնցուցած է: Նախ անկա վերածուած է ձեւականութեան, այսինքն Ձղջում կոչուած մեղքերու ցուցակի մը արտասանութեան: Չաւանաբար, սկիզբը այս ցուցակը կազմուած էր ի դիրութիւն խոստովանողաց, որպէսզի յիշեն թէ ի՞նչ բաներ մեղք են: Բացի ասկէ, մեղքերն ալ ժամանակի ընթացքին փոփոխութեան կրնան ենթարկուիլ. կարգ մը հին մեղքեր կրնան դադրիլ գործածութենէ եւ նորեր կրնան մէջտեղ գալ. օրինակ, այսօր մենք չենք գիտեր թէ ի՞նչ է «իգութեամբ ռնգաց» մեղքը, որ մնացած է մեր Խոստովանանքի բանաձեւին մէջ. մինչդեռ անհնազանդութիւնը, որ ծանր մեղք մըն է, չէ յիշուած այդ ցանկին մէջ: Յետեւաբար, բաւարար չէ Խոստովանանքի հին ատեն կազմուած մեղքերու ցուցակի մը թուումը եւ կամ մեքենական արտասանութիւնը, որ դժբախտաբար մեր մէջ ամէն տեղ կիրարկուած Խոստովանանքի միակ ձեւն է: Խոստովանանքի այս ձեւը աւելի ծիծաղելի կը դառնայ, երբ անդրադառնանք, որ ենթական մինչեւ իսկ չի՛ կրնար կրկնել մեղքերու այս ցուցակը եւ խոստովանահայրը խոստովանողին դիմաց մեքենաբար կը կրկնէ զայն: Այս սխալ կիրարկութեան մէջ միակ փրկարար երեւոյթը խոստովանողներէն մեծ մասին հաւատքն է. հաւատք՝ թէ այդ կերպ խոստովանանքը ընդունելի է առաջի Աստուծոյ ու եթէ մեր ժողովուրդը արդարացած կ'ելլէ նման խոստովանանքէ, այդ կ'ըլլայ լոկ շնորհիւ իր հաւատքին:

Բացի այս թութակաբար կամ ձեւական խոստովանանքէն՝ մեր մէջ կիրարկուած միւս սխալ ձեւն է Խոստովանանքին «հաւաքաբար» կատարուիլը: Խոստո-

վանանքը «անհատական» գործ մըն է եւ հետեւաբար, առանձին պէտք է կատարուի: Իսկ մեր մէջ այսօր կիրարկուածն է ընդհանրապէս «հաւաքական»ը: Այստեղ ալ, դարձեալ, փրկարար դեր կատարողը մեր ժողովուրդին միամիտ հաւատքն է: Սակայն, քանի որ տակաւ առ տակաւ, այս փրկարար հաւատքը կը նուազի, անոր հետ միասին երբ կը խօսուի, առաջին բարեկարգութիւններէն մին է Խոստովանանքը իր նախկին դիրքին, իմաստին եւ կիրարկութեան բարձրացնել: Եկեղեցիի մը զօրացման եւ առողջութեան պայմաններէն մէկն է իր անդամներուն ուղիղ հասկացողութիւն ունենալը Խոստովանանքի մասին եւ զայն ճիշտ ձեւով կիրարկելը» (ԳԱԼՈՒՍԵԱՆ ՇՆՈՐՀՔ ԵՊՍ., Տեղիք Աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1993, էջ 53-54, լեզուական չնչին հպումները իմս են):

Այս քանի մը հիմնական հաստատումները լրջօրէն խորհիլ կու տան:

Ուրեմն, Խոստովանանքի Աստուածաշնչական եւ Եկեղեցւոյ աստուածաբանական մտածողութիւնը եւ կիրարկումի դարաւոր տեսակետերը լսելէ, ինչպէս նաեւ «փրկութեան հասնելու» այս Խորհուրդին կարելորութիւնը նկատի ունենալէ, հասկնալէ եւ ընդունելէ յետոյ, բնականօրէն մարդ կը մղուի հարց տալու.-

1) «Առանձնական կամ անհատական խոստովանանքը» ինչու՞ դադրած է մեր մէջ,

2) Ե՞րբ դադրած է,

3) Ի՞նչ եղած են դադարումին պատճառները,

4) Ինչպէ՞ս դադրած է Եկեղեցական բարձրաստիճան հեղինակութեա՞ր թէ...,

5) Խոստովանանքը իր նախկին դարաւոր դիրքին, մանաւանդ մարդս «Սրբացնող Խորհուրդ»ի աստուածաբանական իմաստին հաղորդ դարձնելու եւ նախկին կիրարկութեան բարձրացնելու մասին կարելի՞ է խորհիլ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. ԱՃԱՌԵԱՆ ՀՐԱՉԵԱՅ, ԱՆՃՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ Բառարան, հտ. Դ., Պէյրուք, 1972:
2. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՎՐԴ. ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑԻ, Պատմություն, Երեւան, 1965, աշխատասիրություն Կ. Ն. Յուսեֆաշեանի:
3. ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Մեկնություն Սրբոյ Աւետարանին որ ըստ Մարկոսի, հտ. Բ., Կ. Պոլիս, 1826:
4. ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. ՄԱՇԿԵՒՈՐՑԻ, Յորդորակներ, Անթիլիաս, 1980, էջ 75, թրգմ. Անուշաւան Վրդ. Դանիէլեանի:
5. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ՇՆՈՐՀՔ ԵՊՍ., Տեղիք Աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1993:
6. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ, Աշխարհի Լոյսն ի Հայս, հտ. Ա., Փարիզ, 1936:
7. ԴԵՐԵՆԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները, Պէյրուք, 1957:
8. ԺԱՄԱԳԻՐՔ, փոքր, Բ. տպ., Անթիլիաս, Լիբանան, 1986:
9. ԽԱՉԵՐԵԱՆ Լ. Գ., Հայագիր Դպրութեան Ուսումնագիտական Կեդրոններ, հտ. Ա., Լիզպոն, 1998:
10. ԽՈՍՐՈՎ ԵՊՍ. ԱՆՉԵԻԱՑԻ, Մեկնություն ժամակարգութեան, Կ. Պոլիս, 1840:
11. ԽՈՍՐՈՎ ԵՊՍ. ԱՆՉԵԻԱՑԻ, Մեկնություն Աղօթից Պատարագին, Վենետիկ, 1869:
12. ԽՈՍՐՈՎ ԵՊՍ. ԱՆՉԵԻԱՑԻ, Սբ. Պատարագի Մեկնություն, Սբ. Էջմիածին, 2001, արեւելահայ թրգմ. Գէորգ Աբղ. Սարոյեանի եւ Մկրտիչ Աբղ. Պռոշեանի:
13. ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ, հտ. Ա., Երեւան, 1964, հտ. Բ., Երեւան, 1974, աշխատասիրություն Վազգէն Յակոբեանի:
14. ԿԻՐԱԿՈՍ ՎՐԴ. ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ, Պատմություն Հայոց, Երեւան, 1961, աշխատասիրություն Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանեանի:

15. ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԵՕԹԸ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ, Երեւան, 1992, չունի հեղինակի անուն:

16. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Դ. տպ., Վենետիկ, 1933:

17. ՄԱՅՐ ՄԱՇՏՈՑ, հտ. Ա., Գիրք Ա., Սբ. Էջմիածին, 2012:

18. ՄԱՏԹԵՆՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Ժամանակագրութիւն, Երեւան, 1991:

19. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ ԿԹՂ., Կանոնք Յովհաննու Մանդակունոյ, տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Բ. Երեւան, 1964:

20. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱԲԱԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Յաղագս Քահանայութեան, տե՛ս Սովերք Հայկականք, հտ. Գ., Վենետիկ, 1853:

21. ՆՈՐ ԲԱՐԳԻՐՔ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ, հտ. Ա., Վենետիկ, 1836, հտ. Բ., Վենետիկ, 1837:

22. ՊԱՏՍՈՒԹԻՒՆ ԺՈՂՈՎՈՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆՅ, Վաղարաշապատ, 1874, աշխատասիրութիւն Աբել Եպս. Մխիթարեանի:

23. ՍԱՐԳԻՍ ՎՐԴ. ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Յորդորակներ, Անթիլիաս, 1978, աշխարհաբարի թրգմ. Անուշաւան Վրդ. Դանիէլեանի:

24. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ՍԵՊՈՒՅ Ծ. ՎՐԴ., Եկեղեցւոյ Խորհուրդներն ու Ծէսերը, տե՛ս «Գանձասար» (աստուածաբանական հանդէս), հտ. Ա., Երեւան, 1992:

25. ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԻՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, Վենետիկ, 1954:

26. ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԻՈՐԻՉ, Յաճախապատում ճառք, Վենետիկ, 1838:

27. ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Ժ. տպ., Վենետիկ, 1926:

28. ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Մատեան Ողբերգութեան, Անթիլիաս, 1970, թրգմ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի:

29. ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ Մատեան Ողբերգութեան, Երեւան, 1985, քննական հրատարակութիւն Պ. Մ. Խաչատրեանի եւ Ա. Ա. Ղազինեանի:

30. ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԲԱՑԻ, Գիրք Չարցմանց, վերատպուքին, Երուսաղէմ, 1993:

31. ՍԲ. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Յիսուս Որդի, Իսթանպուլ, 1974, թրգմ. Շնորհք Արք. Գալուստեանի:

32. ՍԲ. ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՍԲՐՈՆԱՑԻ, Մեկնութիւն Խորհրդոյ Պատարագին, Վենետիկ, 1847:

33. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Հաւաքումն Պատմութեան, Վենետիկ, 1862:

34. ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՅԳԵԿՑԻ, Խրատներ, Անթիլիաս, 2002, բնագիրի հրատարակութիւն եւ աշխարհաբար թարգմանութիւն Պարթեւ Վրդ. Կիւլիւմեանի:

35. ՎԱՐՔ ՍՐԲՈՑ ՀԱՐԱՆՑ, հտ. Բ., Վենետիկ, 1885:

36. ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ ԱՐՇԱԿ., Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնէականը, վերատպութիւն Երուսաղէմ, 1993:

37. ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, հանրագիտարան, Երեւան, 2002:

38. CROSS F. L. – LIVINGSTONE E. A., The Oxford Dictionary of the Christian Church, 2nd ed., New York, 1993, Oxford University Press.

39. ENCICLOPEDIA DELLA BIBBIA, հտ. Ե., Torino, 1971, Elle Di Ci.

40. KALOUSTIAN SHENORK BISHOP, Saints and Sacraments of the Armenian Church, Fresno, 1995.

41. KOCHAKIAN FR. GARABED, The Sacraments, the symbols of our Faith, New York, St. Vartan Press.

42. MULLER A. RICHARD, Dictionary of Latin and Greek Theological Terms, 2nd ed., Grand Rapids, Michigan, Baker Book House press.

43. PATRIMACOS REV. NICON, A Dictionary of Greek Orthodoxy, Minneapolis, Minnesota, 1997, Light and Life Publishing.

44. WALTER BAUER, A Greek – English Lexicon of the New Testament and other early Christian Literature, 2nd ed., Chicago, 1979, The University of Chicago Press.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

էջ

. Սրտի Խօսք	3
. Մուտք	4
. «Խորհուրդ»ը եւ անոր նշանակութիւնները	6
. Եկեղեցւոյ «Սրբացնող» Խորհուրդները	9
. Բայց ի՞նչ է «Աստուծոյ Սրբարար Շնորհք»ը	14
. «Խորհուրդ Ապաշխարութեան եւ Խոստովանութեան» «Խոստովան լինել», «Խոստովանիմ», «Խոստովանեցուցանեմ»	17
. Ապաշխարութիւն	19
. Գիտակից Ձղջում , Ապաշխարութիւն եւ Մեղքերու Խոստովանութիւն	27
. Պատմական Վկայութիւններ «Անհատական Խոստովանանք»ի մասին (համաձայն Հայ Աստուածաբանական Մտածողութեան)	30
. Նոր հեղինակներու կարծիքներ	35
. Եկեղեցւոյ կողմէ սահմանուած Ապաշխարանքներ կամ Պատիժի եւ Հատուցումի տեսակներ (համաձայն գործուած մեղքերու թիւին եւ ծանրութեան)	37

. Ապաշխարութեան եւ Խոստովանութեան Աստուածաբանական ընկալումը եւ Հոգեկանութիւնը	46
. Եզրափակիչ նկատումներ եւ հարցումներ	50
. Օգտագործուած հրատարակութիւններ	53